

2024 • 1

LXXVII. évfolyam • január

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

9 771221 869240 01

Tartalom

Benkő Levente: Fő, hogy olvassanak 3

petőfi 200

Serdült Benke Éva: Emléktutázás 2023 őszén a Partiumban (4.) 4

emlék-lapok

Lőrincz Márta: Siculicidium – történelem, emlékmű és jelkép.
Kétszázhatvan éve történt a madэфalvi vérengzés 13

enciklopédia

Balla Sándor: Így forradalmasította Illy Ferenc a kávéfőzés világát 17
Fancsali János: Kacsóh Pongrác kolozsvári tanulóévei 19
Sziij Lilla: A Formula-1 és Magyarország: a kezdetek. 27

könyvesház

Halász Péter: Hírdet, toboroz, tanít.
Harangozó Imre *Úton vagyok* című tanulmánykötetéről 29

Lapszámunk szerzői:

Fancsali János – zenetörténész, zongorista, Budaörs
Halász Péter – folklórkutató, Gyimesközéplek
Lőrincz Márta – művészettörténész, turisztikai szakember, Csíkszentlélek
Serdült Benke Éva – tanár, Paks
Sziij Lilla – közgazdász, a Magyar Olimpiai Akadémia tanácsának tagja, Budapest

A címlapon pusztinai asszonyok a 2024-es madэфalvi megemlékezésen. László F. Csaba felvétele. A hátsó borítón Demeter Zsuzsanna fényképe.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Havilap

Fő, hogy olvassanak

Szinte napra pontosan egy esztendeje azt írtuk, hogy a Művelődés fennállásának 75. évfordulóján, a 2023. esztendőben „nem ígérünk semmilyen csinnadrattát, legfeljebb munkát”. S annyit mindenképpen igen, hogy a lap közelmúltbeli tartalmára egy kicsit visszatekintve, ha Isten is úgy akarja, könyvek borítói közé fűzzük az újraindulás óta napvilágot látott harminckét évfolyam lapjai között csendesesen meghúzódó legjobb tartalmakat. A lap és mellékletei készítésével párhuzamosan, természetesen.

Nos, mindenekelőtt örömmel nyugtázzuk, hogy a 2023-ra tervezett kiadványaink maradéktalanul megjelentek, és mind nyomtatott, mind elektronikus/világhálós változatban eljuttottak olvasóinkhoz. És az egy éve vállalt, imént említett ráadást is elkészítettük. Nem öndicsékvésként írom – mert az öndicséret köztudottan gyalázat –, de tényleg jólesik látni, kézbe venni, forgatni, böngészni, friss illatát érezni annak a négykötetes Művelődés-enciklopédiának, amely a lapban az 1989. decemberi rendszerváltás utáni újraindulást követően 1990 és 2022 között megjelent, és az általunk legfontosabbnak ítélt ismeretterjesztő írásokat tartalmazza. A több intézmény – Magyar Kultúráért Alapítvány, Petőfi Kulturális Ügynökség Zrt., EMKE, Communitas Alapítvány, Polis Könyvkiadó és természetesen a Művelődés szerkesztősége – összefogásában és együttműködésében megjelent sorozat harminckét esztendőös időszakát négy, egyenként nyolc-nyolc éves szakaszra osztottuk. Az I. kötet az 1990 és 1997, a II. az 1998 és 2005, a III. a 2006 és 2013, a IV. pedig a 2014 és 2022 közötti időszakból válogatott írásokat tartalmazza, amelyeket kötetenként négy-négy fejezetbe (témakörbe) – Életutak, Helytörténet, Művelődéstörténet, Történelem – csoportosítottuk. Miként a fejezetcímek is jelzik, az írások révén jeles személyiségek életpályájával, továbbá hely- és művelődéstörténeti adalékokkal, és végül, de nem utolsósorban szélesebb összefüggésben értelmezett/értelmezhető történelmi eseményekkel és folyamatokkal kapcsolatos részletek között/közül válogathat kedvére az Olvasó. Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy a szélesebb körben kevésbé ismert adalékokkal szolgáló írásokat gyűjtsük együvé, ami bizonyára sikerült.

Nyugodt szívvel állítjuk: az említett, 1989. decemberi rendszerváltást, s ezzel együtt a majdnem ötévi kényszerhallgatás utáni újrakezdést követő években a Művelődés hasábjain sok-sok kiváló írás jelent meg szerzőink tollából, s reményeink szerint ez a ténymegállapítás a legutóbbi évekre is érvényes, és a jövőre is az marad. A frissen megjelent négykötetes enciklopédia szerzői olyan szaktekintélyek, mint például: Binder Pál, Biró Donát, Bodor András, Cseke Péter, Csetri Elek, Debreczeni László, Egyed Ákos, Ferenczi István, Furu Árpád, Gaal György, Herepei János, Imreh István, Jakó Zsigmond, Kántor Lajos, Kiss András, Kónya Ádám, dr. Kós Károly, Lupescu Radu, Magyarai András, Pataki József, Pomogáts Béla, Sipos Gábor, Vita Zsigmond, Vőő Gabriella. És sokan mások. Amint látjuk, vannak, akik az eltelt három évtizedben elhunytak, és vannak, akik Istennek hála, ma is alkotnak. Az egyes írásoknál részben eredeti, részben újabb keletű, saját készítésű képanyagot használtunk fel.

Úgy gondoljuk, hogy a Művelődés hasábjain e bő három évtized alatt megjelent ismeretterjesztő írások legjavát érdemes volt könyvborítók óvó ölelésébe gyűjteni, hogy ezáltal is ne három évtized lapszámaiban szétszórta, hanem egyben és könnyebben elérhető legyenek az érdeklődők számára.

Őszintén be kell vallanom/-nunk: nem volt könnyű a válogatás. Az első körben közlésre kizemelt írások közel feléről legnagyobb sajnálatunkra le kellett mondanunk, de a teljes sorozat így is közel 2000, egészen pontosan 1972 könyvoldalt tesz ki. A fel nem használt írásokat nem dobtuk el, hanem eltettük jobb napokra, hátha lesz még alkalom és támogatás újabb tartalmak összefoglalására.

A visszajelzések azt igazolják: szerkesztőségünk nem döntött rosszul, amikor az elmúlt bő három évtized termése tömör egybefoglalatának a kiválogatását és kiadását elvállalta. Valaki azt mondta a minap, hogy mind tartalmilag, mind arculatilag ezzel a gyűjteménnyel (is) az Olvasó elé lehet állni.

Ha így van, akkor annál inkább: szeretettel ajánljuk. Találjon benne ki-ki kedvére valót. Fő, hogy olvassanak!

Budapesti

Serdült Benke Éva |

Emléktutázás 2023 őszén a Partiumban (4.)

Szabadszállás református egyházközségének tagjai úgy ünnepelték Petőfi Sándor születésének 200. évfordulóját, hogy végigjárták a Partiumban azokat a településeket, ahol a költő is megfordult. A *Művelődésben* négy részben közöljük az emlékütről készült beszámolót, ezúttal a befejező, 4. részt adjuk közre.

Nagyvárad

Szent László már életében
embereszmény volt,
még halála után
két évszázaddal is
legendák őrizték alakját.

Várad már akkor vásárhely volt, kézművesek és kalmárok otthona, amikor az éppen alakuló Magyar Királyság lakóinak nagy része még sátorlakó, helyváltoztató pásztornép volt. Korábban Bihar vára volt a térség központja, Szent László király (Krakkóban született 1046-ban, Nyitrán halt meg 1095-ben, más adatok szerint 1040-től 1091-ig élt) ifjúkorában még Bihar várában élt, majd ő újította fel az elpusztult püspökséget, melyet korábban, 1029-ben Szent István alapított. A település új neve Bihar-Várad lett. Miután Szent László legyőzte a kunokat és besenyőket, letelepedést biztosított nekik ezen a bihari vidéken. Az ő idején idegen ajkú bevándorlók áradtak a Magyar Királyság területére, a város-lakó magyarok közé normannok, valonok, longobárdok, olaszok vegyültek, majd mindnyájan elmagyarosodtak. Uralkodása idején Váradnak Budánál is több temploma volt. Szent László rendelkezte el, hogy a halottakat a templomok köré temessék. Halálát három évig gyászolták Magyarország népei, nem mulattak, nem táncoltak. A templomépítő László király emlékét Arany János is megörökítette *Szent László* című versében. (Korábban már I. Béla király a Sebes-Körös menti Váradra költözött, az ország keleti harmadának fővárosába. Egyik városrésze, Velence területét Észak-Itáliából való kereskedők, kőművesek lakták már a 11. században, innen ered e városrész neve is. Ezek az idegenek már zömmel keresztények voltak. De kezdet óta voltak itt zsidók is a Magyar Királyság területén, ők védtettséget élveztek.)

László már életében embereszmény volt, még halála után két évszázaddal is legendák őrizték alakját. A 11. század utolsó negyedében készült három törvénykönyve, mert a kor rendteremtése már megkövetelte. (Például korábban a gyilkossal vérdíjat fizettettek, ez függött a legyilkolt személy társadalmi pozíciójától, vagyoni helyzetétől). Az új törvény most elrendelte, hogy a rablást, nők elleni erőszakot halállal kell büntetni. Szent László alakját a középkori költészet műfajai, elbeszélő költemények, legendák őrzik. A Váradon élő Kolozsvári testvérek, Márton és György a 14. század elején megalkották lovas szobrát, melyet a várban Zsigmond király jelenlétében avattak fel. Szent István és Szent Imre szobrát szintén a Kolozsvári testvérek készítették. Janus Pannonius megverselte a szobrokat a *Búcsú Váradtól* című elégikus költeményében. Az európai hírű szobrász testvérpár munkáiból csak egy maradt meg, a Prágában látható Szent György-szobruk, a többi elpusztult, másolatát Kolozsváron 1901-ben állították fel a Farkas utcában, az ősi református templom előtt. Így a Szent László lovas szobor is a hajdani váradi vár pusztulásával együtt lett semmivé. A 15. századból való László király hermája (a név az ókori Hermész isten nevéből maradt fenn, az ő mellszobra volt az első herma), a hazai gótikus ötvösművészet remeke, ma az eredeti Győrben van, a másolat a váradi bazilikában. A szentté avatott László király Nagy Lajos, majd Zsigmond király eszményképe volt. A 15. században keletkezett vallásos ének (szerzője ismeretlen) így zeng róla: „te telepedtél Bihar-Váradon,

A Csonkatorony Nagyszalontán.
Borsi Balázs felvétele.

Képek: www.facebook.com/nagyszalonta

...körülfekszenek téged császárok, királyok, püspökök, jobbágy urak...” Szent Lászlót Géza király fia, a Könyvesnek nevezett Kálmán követte, ő Váradon született, Várad ez időben a királyi család otthona volt. A Szent László által rendbe szedett közbiztonsági törvények vonzották az idegen letelepedőket Kálmán király idejében is. Az iparos, kereskedő Várad az egész királyságban a legnagyobb vonzerőnek számított, Szent László sírja a várban pedig kegyhelynek, hiteles helynek. (Egyházi intézmény, melynek tekintélye, hitelessége számot tartó pecsétje, oklevélkiállításához értő tagjai voltak. Ilyen hely a káptalan, mely a katolikus egyház igazgatótestületi szerve, hivatalos érvényű szerződések, okiratok, végrendeletek kiállításai jogával felruházott testület, a püspökséghez vagy az egyházmegyéhez tartozik. Tagjai a kanonokok. A hiteleshely, „loca credibilia autentica” bizonyágtevő hely volt a középkori Magyarországon, ezt a szerepet később a közjegyző töltötte be.)

Rogierius volt az a váradi szemtanú, aki *Siralmas énekében* (*Carmen miserabile*) később megírta Várad pusztulását, a hittudós, történetíró, diplomata 1205 és 1266 között élt. Huszonnyolc éves korában került Váradra, latinul, görögül, németül, franciául beszélt és írt. Batu kán mongoljai pusztították el Váradot, Rogierius fogságba vetették, szabadulása után írta meg *Siralmas ének* című versét, latinul. Később egyházi rangot

kapott, majd Spalato érseke lett. A 19. század végén a város lakói a székesegyház előtti püspöki kertet róla nevezték el. A mongolok elől elmenekülő IV. Béla visszatért Magyarországra, és szomorúan látta Várad pusztulását. A Szent László-zarándokhely elpusztult, a székesegyház, a palota is. De ezzel egy időben a Váradtól keletre lévő Erdély (Erdőelve, Királyhágón túli terület) feudális önállósággá kezdett formálódni. Az egyre önállóbb helyzetben lévő Erdély és az ország nyugati része közti átjárás a Királyhágón történt, az ehhez legközelebb eső vásárhely Várad volt. Az elpusztult város újjáépítése már IV. Béla idején elkezdődött, újra kellett építeni Váradot, Szent László sírhelyét, mert ez a zarándokok célhelye volt, és a kereskedelem fő központja is a térségben. Közben befejeződött az Árpád-háziak három évszázadon át tartó uralma, az egyik Árpád-unoka az Anjou-házból érkezett Károly Róbert volt, akit háromszor is megkoronáztak, míg a Szent Korona 1310-ben a király fejére került. Ő Visegrádot választotta fővárosának. De tisztelte Váradon Szent László emlékét, aki az európai lovagok eszményített alakja volt. Már 1318-ban ellátogatott Váradra, első feleségét, Luxemburgi Beatrixot itt temettette el, így a város a kor királyi temetkezőhelyévé is vált. Károly Róbert fia, Nagy Lajos is gyakran kereste fel Váradot, végrendeletében meghagyta, hogy őt is majd Szent László sírja mellé temessék. Leánya, Anjou Mária királynő is ott pihent (1371–1395). Zsigmond király is több ízben látogatott Váradra, a várat újjáépítette, több templomot is emeltetett, kereskedőket és iparosokat telepített le a városban. Szent László síremlékét oszlopos palotává bővítette, zarándokok ezrei látogatták a szent helyet. Zsigmond 1437-ben halt meg Csehországban, Váradon temették el.

A Hunyadiak korában Várad történetének meghatározó alakja volt Vitéz János (1408–1472), Esztergom érseke, bíboros, művelt humanista tudós, könyvtáralapító, 1445-ben Várad püspöke, a Hunyadiak barátja és nevelője. Hunyadi Jánossal ifjúkoruk óta barátok voltak. Zsigmond király mindkettőjüket pártfogolta. (Ma is él a legenda, miszerint Hunyadi János a király törvénytelen fia volna, anyja, Morzsinai Erzsébet moldvai román származású, tehát a nagy törökverő Hunyadi román volna, ha igaz.) Vitéz János segítette hatalomra a szinte még gyerek Mátyást, az ő híres könyvgyűjteménye szolgált mintául Mátyásnak a Corvinák gyűjtéséhez. Mátyás idejében a Magyar Királyság kancellárja is volt. Udvara vetekedett

az olasz fejedelmekével. Később, a törökökkel való politizálás miatt (Mátyás be akarta fejezni az elhúzódo harcokat, békét szeretett volna kötni) viszály támadt közöttük, Mátyás elfogatta és börtönbe záratta. Váradot ekkoriban Európa-szerte „újkori múzsák otthonának” nevezték. Ott élt Janus Pannonius (Vitéz János unokaöccse, eredeti neve Csezmicsei János), az európai humanizmus jeles képviselője, aki a legnagyobb, latinul író magyar költővé emelkedett. Ferrara, Padova, Verona iskoláit járta. Mikor tanulmányait befejezte, Mátyás király váradi kanonoknak nevezte ki, majd pécsi püspöknek. Ekkor elhagyta Váradot, elégikus költeményével vett búcsút Váradtól (*Búcsú Váradtól*), melyben a szeretett város szépségét, humanista értékeit sorolja. Ekkoriban még a Kolozsvári testvérek alkotta Szent László-lovas szobor az erős vár központjában állott, későbbi pusztulását Janus Pannonius nem sejtette. (Az ötszög alakú váradi vár áthatolhatatlanul vastag kőfalai, építőmesterei olaszok voltak, reneszánsz mesterek. „Ehhez hasonló nagyhatású centrális építkezést nem találunk sem Erdélyben, sem Magyarországon, sem a szomszédos államokban. Itáliáig kell mennünk, a reneszánsz hazájába, hogy előzményeit megismerhessük” – írja egy késői kutatója.) Janus Pannonius nagybátyja kegyvesztésének hírére Horvátországba menekült, ott is halt meg 38 évesen. Mátyás Pécsen temettette el, megadva neki a méltó végső nyugalmat. Mátyás 1468-ban Váradon fogadta a koronájukat neki felkínáló cseh rendeket, a város szépsége, gazdagsága elkápráztatta a cseheket. Am nem sok idő elteltével Ali szendrői pasa feldúlta a várost, kirabolta, és a zsákmánnyal elvonult.

Rogierius volt az a váradi szemtanú, aki *Siralmas énekében* később megírta Várad pusztulását.

Kezdődhetett előlről az újjáépítés.

Idővel az elpusztult város újra benépesült, az Alföldről, a Körös partjáról lassan betelepülő embereket talán a királysír tisztelete is vonzotta. Ennek évszázadokon át védőerőt tulajdonítottak. Egy francia hagyomány szerint „a múlt a második szív, mely bennünk dobog”.

Fráter György (1481–1551) püspöksége és Szapolyai János (1487–1540) nemzeti királysága alatt a város visszakapta régi fényét, időlegesen a magyar király székhelye is volt. 1541-ben Szolimán

Az Arany János Emlékmúzeum 2018 óta felújítva várja a látogatókat. Borsi Balázs felvétele.
Kép: www.facebook.com/nagyszalonta

csellel elfoglalta Budát, a Budáról menekült lakosok Váradig meg sem álltak, az ország háromfelé szakadt. Várad néhány év múlva az önálló Erdélyi Fejedelemséghez csatlakozott.

A kor szellemi és politikai főszereplője Fráter György. Ő már gyerekként a Szapolyai család szolgálatában állt, ők támogatták iskoláztatását, felnőttként Szapolyai János tanácsadója lett. Ő dolgozta ki a váradi béke feltételeit 1538-ban. Szapolyai János ez időben az ország keleti és középső részének királya volt, Ferdinánd a nyugati részben uralkodott. Szapolyai halála után a pár napos János Zsigmondot gyámja, Fráter György megkoronáztatta királynak, erre Ferdinánd megtámadta Budát, Fráter György behívta a törököket, akik aztán elfelejtettek kimenni Budáról. Később Fráter György hajlandónak mutatkozott az ország egyesítésére, a török elleni szövetségre Habsburg Ferdinánddal, ám 1553-ban, az alvinci otthonában Castaldo, az Erdélybe küldött zsoldosvezér bérnyilkosai végeztek vele. A váradi vár a helyszíne a fiatal erdélyi fejedelem, Báthory Gábor halálának, akit saját hajdúi gyilkoltak meg a vár kapujában, 1613. október 27-én, amikor tudomásukra jutott, hogy a fejedelem hajlandó lenne a törökökkel tárgyalni (a Habsburgok helyett) a vár feladásáról.

Az Erdélyi Fejedelemség korában Várad Erdély kulcsává vált. Ám éppen ez időben tették-vették a Habsburg Ferdinándtól független vármegyéket, míg nem kialakult bizonytalan határokkal

már 1541-ben a Partium. A hajdani katolikus püspökség hanyatlott, a térségben gyökeret vert a protestantizmus, Várad ennek egyik központja lett. Itt is párhuzamosan hirdették az igét a katolikus és protestáns papok, prédikátorok, Váradon hangot kaphatott valamenyeni vallási eszme. A török elől Váradra menekült szerbek, a dél- és délkelet felől vándorló románok (nem a pásztorok) közül csak a kézművesek, kereskedők telepedhettek le a városban. De ott voltak az Árpádok korától jelentős számban a zsidók is, ők a 19. század végétől már a váradi lakosság egyharmadát tették ki. (A szefárd zsidók üzleti könyveiket kezdetben spanyol nyelven vezették, héberül csak a rabbik és rabbijelöltek tudtak, a 18. századtól az anyanyelvük a magyar lett. Ők alkoták a város kereskedő-, iparosrétegét.) Növekedett a görögkeleti (ortodox) és a görögkatolikus (unitus) vallás híveinek száma. Nyomdáiban világi és vallásos könyveket nyomtattak, első nyomdája 1565-ben kezdett működni. Méliusz Juhász Péter Jób könyvét fordította, és valahol fent északon, egy Vizsoly nevű kis faluban nem sokkal később nyomtatták már az első magyar nyelvű Bibliát is. A Váradon született Pázmány Péter (1570–1637) elhagyta korábbi református vallását, és az ellenreformáció legnagyobb alakjává vált. Bocskai István (1557–1606) váradi kapitány, majd Erdély fejedelme, letelepítette Bihar és Hajdúság egyes területein a szabad hajdúkat, akik ütközeteiben részt vettek.

Ám 1660-ban a váradi vár néhány évtizedre ismét, de most már utoljára, török kézbe került, a hatvanszoros túlerővel szemben a hős védők a szabad elvonulás mellett döntöttek. A harminc évig tartó török megszállás után Váradon mindössze tíz kőház maradt ép-ségben. 1692-ben a törököket Habsburg segítséggel végképp kiűzték, ám Erdély önállósága megszűnt, a Habsburg-birodalom részévé vált.

Váradon a katolikus egyház a jövőben bízva ismét építkezni kezdett, a korábbi négy városrészt – Olaszi, Velence, Váralja, Újváros – egyesítették Nagyvárad néven. A környékről beköltöző földbirtokos nemesek magyar nyelvűsége dominált, ám a hivatalok, a törvénykezés nyelvhasználatára latin maradt. A református vallási élet magyar nyelven folyt, mindez színesítette, mondhatnánk, európai-vá tette a korabeli Váradot. Élénk zenei élet zajlott, Haydn fivére, Haydn Mihály lépett fel Váradon a bécsi udvari zenekarral. Virágzott a tudomány és az irodalom. Pray György korábban megtalálta az első összefüggő szövegű, 1192–1195 körül keletkezett magyar nyelvemléket, a *Halotti beszéd és könyörgést*, majd bemutatta 1770-ben. Maga is kutatásokat végzett a váradi káptalan régi iratai között. 1804-ben Csokonai is a városban tartózkodott Rhédey gróf meghívására, aki felesége halotti búcsúztatójára a költőtől rendelt halotti beszédet. Csokonai erre az alkalomra írta *A lélek halhatatlansága* című filozofikus költeményét. A temetésen maga a költő olvasta fel művét, a csípős hidegben gyengén öltözött már beteg Csokonai megfázott, orvosa vitte haza Debrecenbe, pár nap múlva meg is halt. Röviddel ezután Csokonai két műve is, a *Dorottya* és a *Lilla* is megjelent Váradon. A reformkor éveiben Széchenyi István is gyakran ellátogatott Nagyváradra, ekkor már régen elhagyta a katonai pályát.

1804-ben Csokonai is a városban tartózkodott Rhédey gróf meghívására, aki felesége halotti búcsúztatójára a költőtől rendelt halotti beszédet.

A Partium már nem Erdélyhez, hanem a királysághoz tartozott, így Várad összekötő kapoccsá vált a két nagy régió, Magyarország és Erdély között. Váradon jogi akadémia létesült, ez nemzetkéken keresztül fontos szerepet játszott a magyar értelmiség képzésében.

Nagyszalonta főtere 1917-ben, szemben a református templom. Kép: Fortepan / Morvay Kinga

ben. 1794-ben a jakobinusok perében Martinovics mellett várfogságra ítélték a Váradon élő Szentjóni Szabó Lászlót, aki Kazinczy Ferenc baráti köréhez tartozott. Szabadkőműves páholyok is működtek a városban, ezzel már Európa is bejelentkezett Váradra. (A 18. században Angliából indult ki, egész Európában elterjedt, a polgári liberalizmus elveit hirdette. A 19. század második felében élte virágkorát, de már elhatárolódott a polgári pártoktól, az észszerű racionalitáson alapuló gondolkodást terjesztette, a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit fogadta el.) A 18. század második felében kaptak engedélyt az egri irgalmas rendiek, hogy Váradon ispotályt építsenek. Előbb a rendházuk, majd a város első kórháza a század végére készült el, Forgách Pál és Patachich Ádám támogatásával. Az építkezés folytatódott, és a kórházzal szemben felépült a Barátok temploma is, a ferencesek építették 1738-ban, Szent Jánosnak szentelve. Ugyanekkor gyógyszertárral is kiegészült a kórház, a költségeket Gyöngyösi György kanonok biztosította. II. József császár és magyar király 1786-ban eltörölte a szerzetesrendeket a birodalomban, a ferences rend ekkor elhagyta a várost. A templom tornyát csak 1891-ben emelték, ekkor a templom

ot is felújították. 1776-ban, Patachich Ádám püspök megbízást adott két bécsi építésznek, hogy egy késő barokk püspöki palotát tervezzenek a bécsi Belvedere-palota mintájára. A püspök az európai kultúra csodálója és mecénása volt, a szépművészet, költészet, különböző tudományok iránt rajongott. Az épületet látva a váradiak azt gondolhatták, hogy a püspök rezidenciája olyan pompás, hogy akármely király ellakhatna benne. (A második világháború után a püspök nem szívesen látta volna viszont pompás palotáját, inkább visszafeküdt volna a sírjába, látván, mivé lett a falai közé betelepített görög kommunista menekültek jóvoltából a hajdani pompás épület.) A csodaszép székesegyház 1779-ben készült el, Erdély legmonumentálisabb barokk épülete, 1992-ben II. János Pál pápa basilica minor rangra emelte. 1751-ben kezdték építeni az ún. Kanonok sort, a tíz, eredetileg külön álló házat utóbb összeköttették az árkádokkal. A premontrei rend évszázadokon át jelen volt Váradon, II. István idején érkeztek a királyságba, a Körös jobb partján emeltek monostort. 1780-ban építették a ma is álló templomot, a rendházat 1872-ben, ennek az épületnek a kibővített részében kezdte meg működését a gimnázium. 1949-ben

a kommunista hatalom feloszlatta a rendet, az iskolát átvette az állam, ettől kezdve Klasszikus Magyar Vegyes Líceum néven működött a hajdani épület egyik részében. Ma már román nyelvű középiskola. (A premontrei rendet – fehér papoknak is nevezték őket – 1120-ban alapította Szent Norbert.)

A dákoromán elmélet Váradról indult el, nagy szerepe volt ebben Iosif Vulcan ortodox püspöknek. Ennek az elméletnek a terjesztése abból indult ki, hogy az Erdély nagy részét birtokló ókori dák nép Traianus római császár hódítása után az itt letelepedő rómaiak hatására romanizálódott. (Tehát a Dacia provinciában romanizálódott dákok genetikai és nyelvi örököse a román nép.) Iosif Vulcan cirill betűk helyett már latin betűkkel írta pásztorleveleit, ez elősegítette a román nyelv és írás fejlődését. 1826-ban Bécsben már megjelent az első román nyelvtankönyv, majd 1840-ben egy nyelvtörténeti mű, melyet később a bukaresti tudományos akadémia a román nyelvészet alapjának tekintett.

A reformkor kérdéseire Várad is válaszolt, az 1832-es országgyűlésen felszólalt Várad követe, Beőjthy Ödön a különböző felekezetekhez tartozók házassága érdekében. Az ilyen házasságkötést korábban valamennyi felekezet

A nagyszalontai vasútállomás egy 1921-es felvételen. Kép: Fortepan / Morvay Kinga

papja megtagadta. Beőjthy a forradalom idején az erdélyi szabadságharc egyik szervezője volt, Világos után menekülnie kellett, mert őt is halálra ítélték. Tragikus sorsú elvbarátját, a szintén váradai Szacsvay Imrét kivégezték, akinek „csak egy tollvonás volt a bűne”, lévén jegyző Debrecenben, amikor a kormány megszavazta a Habsburgoktól való elszakadást. A szabadságharc idején Váradon találkozott Bem és Kossuth, ekkor Szacsvay volt az ünnepi szónok, mindez elég volt később egy halálos ítélethez. A század végén a hálás utókor, a rá még emlékező váradiak szobrot emeltek a tiszteletére. 1919-ben a helyi kommunisták talpig vörösre mázolták a szobrot, ugyanakkor a tett ellen tiltakozó nemzeti érzelmű polgárok egy-egy szál gyertyát gyújtottak Rulikovszky Kázmér sírján. 1920 után a város központjából a szobrot egy kevésbé látogatott helyre vitték.

Az összeomlás napjaiban Szemere Bertalan Váradra érkezett a koronával, akkor még azt hitték, hogy van menekvés. A később Aradon kivégzett, váradai születésű Nagy Sándor József a várost észak felől akarta védeni, Debrecenben azonban csatát veszített az ötszörös túlerővel szemben, így már nem volt más kiút, Arad várt rájuk. Szemere Kossuth

levelének ellenére (hogy adja oda a koronát Paszkievics cári tábornoknak) továbbindult a déli határ, Orsova felé, ahol elrejtették a koronát és a koronázási ékszereket. Váradon bosszúhadjárattal kezdődött a győzők világa. Ott székelt az orosz főhadiszállás, Paszkievics herceg vezényletével a Fekete Sas szállodában. Előbb Görgeyt hozták ide, majd Vécsey tábornok huszárai a közelben tették le a fegyvert. A bosszú egyik első áldozata a lengyel dzsidáskapitány, Rulikovszky Kázmér lett, aki nem volt hajlandó a szabadságharcosokra fegyvert emelni, Tiszafürednél július 29-én átállt a magyar szabadságharcosok oldalára, elfogták, halálra ítélték. Siralomháza a Körös partján álló régi városháza volt. 1849. augusztus 28-án végezték ki. (A hősöket nem felejtő váradiak később a város temetőjébe vitték földi maradványait, és nem hivatalosan, de a temető ma is az ő nevét viseli. Az odavezető utca is sokáig volt Rulikovszky utca, ám a 20. században az új hatalom Avram Iancu nevét adta az utcának.) Paszkievics katonái után Haynau érkezett, ettől kezdve az üldözött magyarok börtönévé vált Várad. Börtönbe zárták Bémer László püspököt is, majd húszévi várfogságra ítélték. Bihar megye tele volt császári besúgókkal,

titkosrendőrökkel. Nehéz évek köszöntöttek a városra.

A kiegyezéssel feljött Várad csillaga, a század elejére a térség látványos központjává vált. Virágzott a kereskedelem, virultak a szabadkőműves páholyok, rivalizáltak az építészek, vetélkedtek a kereskedők, naponta nőttek ki a földből a kávéházak, vendéglők, szállodák, belvárosi paloták. A dzsentrik megszállták a hivatalokat, a radikális mozgalmak szaporodtak. Ennek az új ideológiának két képviselője volt, a szabadkőművesek és a lakosság egyharmadát kitevő zsidóság. (1900 elején a városnak 50 ezer lakosa volt, ebből 21 ezer zsidó. A zsidóság gyűjtőfogalom: több réteget ölelt fel, a vagyont és foglalkozást tekintve, a rétegződést pedig fokozta a cári oroszországi, majd a romániai zsidóüldözés. A Galíciából beözönlő zsidók földönfutók voltak, egy bizonyos idő után a gazdag váradai zsidók követelték a galíciai zsidó bevándorlás megtiltását. A zsidóság nemcsak a kereskedelemben volt kiemelten jelen, egyre nagyobb teret szerzett az értelmiségi pályákon is.) A régi bihari patrícusréteg ebben a harcban nem vett részt, örült, ha pozícióit már nem is, de vagyonát meg tudta tartani. Vidéken más volt a helyzet, Bihar megye vidéki lakosságának jelentős

A Magyar Királyi Főgimnázium (ma Arany János Főgimnázium) Nagyszalontán, 1907-ben.
Kép: Fortepan / Magyar Földrajzi Múzeum / Erdélyi Mór cége

hányadát a románság tette ki. Váradon a románság politikai szerepet nem játszott, ám egyházaik erősek voltak, több templomuk is volt a városban. Iosif Vulcan megindította a *Familia* című román újságot. A Bihar megyei anyja után román gyökerekkel rendelkező Gozsdu Manó iskolát alapított a városban, és mivel nem voltak örökösei, vagyonát a román görögkatolikus egyházra hagyta, hogy a vagyonából tanulhassanak az erdélyi görögkatolikus fiatalok. Vagyonának tőkéjét a szebeni román püspökség kezelte, ebből aztán Trianon után bonyodalmak lettek a két állam között. (L. a Gozsdu-udvar esetét Budapestén.)

A század végére Várad gyors ütemben polgárosodott, és igény mutatkozott már egy kőszínház építésére. 1814-ben Váradon született Szigligeti Ede (eredeti nevén Szatmáry József), asztalosmester apja papnak szánta, ő azonban Pestre ment tanulni és elcsábította a színház, ekkor választotta új nevét. Apja menten kitagadta, nem fogadta el, hogy fia „csepűragónak” állt. Budapestén a Nemzeti Színház főrendezője, Paulay Ede vette szárnyai alá, később Szigligeti lett a Nemzeti főigazgatója. Ők ketten fedezték fel Jászai Mari tehetségét, először Váradra vitték vendégszerepelni egy Csiky Gergely-darabban, később országos híre lett. Ez is szerepet játszott abban, hogy a váradi színházrajongók saját színházat szerettek volna a városnak. A város vezetése meg is bízta a két bécsi építész, Fellnert és Helmert, miután befejezték a pesti Vígszínház

építését, hogy várják Váradra színházat építeni. Az építők hozzá is kezdtek a váradi színházhoz 1899-ben, és 1900. október 15-én már meg is nyitották a Bémer téren a színházat. A megnyitón nézőként ott volt Ady Endre, volt debreceni újságíró, aki 1900. január 1-jén érkezett Váradra. A 19. század végére a monarchia, az ország legkulturáltabb városai közé tartozott. Ady megérkezésekor Várad egy építészeti értekeket létrehozó, a kor szellemét megértő és követő város volt. Ekkor még Debrecen „agrarcívis” város volt, a hagyományokban áporodó Kolozsvár pedig nem tudta ugyanazt nyújtani, ami Váradon zajlott. Robotos Imre így ír a századforduló Váradjáról: „Nagyvárad tágas, szabad kapu volt, forgalmas kereskedelmi útvonal, itt ment át az osztrák ipar portékája Erdélybe, itt hajtották fel a Barcaság és Hargita hízott marháját Bécs felé, itt cserélt gondolatot a Királyhágó és az Alföld, itt fogott először kezét kelet és nyugat. Forrongó, erjedő, haladni akaró, a megkövesedett múlttal hadilábon álló, a nagybirtokos és főpapi vagyonnal és szellemmel szemben áll, vagy inkább a szembenállást egyre inkább megkísérlő város volt Várad. Sok felületességgel, talmi felszínességgel ígért is, tett is.”

Egy ideig Váradon élt Endrődi Sándor költő, *Nagyvárad* című verse a legszebb művei közül való.

Itt, Váradon élt 1854-től a férjétől való válás után Madách Imréné Fráter Erzsébet, élete vége felé számkivetett nyomorban, beteg. Bár éltek rokonai

Váradon, senki nem gyámolította az egyre lefelé csúszó asszonyt. Sírját is elfeledte az utókor, már alig volt fellelhető. végül az 1982-ben Tempfli József apátkanonok, később püspök átmentette a város legrégebbi temetőjéből a felszámolás előtt a város hírességeinek, köztük Fráter Erzsébet földi maradványait, a Barátok templomában helyezték örök nyugalomra.

Váradon egy éjszakát töltött a frissen nősült Petőfi Sándor is feleségével, Kolozsvártól csak Váradig fogadták meg a Biasini gyorspostakocsit, mert onnan Szalonta felé folytatták útjukat. Akkor vitte feleségét Aranyékhoz a költő, megmutatni boldogságát. Bánffyhunyard felől jövet álltak meg szállásra Váradon. Nem tudjuk, hol, de azt igen, hogy itt született a *Nézek, nézek kifelé* című vers, mely a keserves katonaéletet parodisztikusan eleveníti fel, talán kaszárnyát látott szállásuk közelében. Hol lehetett Váradon ez a szállás, ma már nem tudható.

Rövid ideig Várad püspöke volt Ipolyi Arnold (eredeti nevén Stummer Arnold – 1823, Ipolytarnóc, Hont vármegye – 1886, Nagyvárad) váradi püspök, egri kanonok, művelődéstörténész, tudományos író, néprajzkutató, régész, műgyűjtő, az MTA, majd a Kisfaludy Társaság tagja. 1892-ben Benczúr Gyula festette meg portréját. Utána Schlauch Lőrinc püspök, nagy tehetségű diplomata, kiváló szónok, tudós egyházi volt Várad püspöke.

Ady megérkezésekor Várad egy építészeti értekeket létrehozó, a kor szellemét megértő és követő város volt.

Váradon jogi akadémia létesült, a szociológia, itt ebben az intézetben lett tantárgy először a magyar oktatásban. Várad nagyjai közé tartoztak a Rimanóczyak, apa és fia, tervezők, építésszek, városatyák, számtalan ma is álló, szebbnél szebb épület őrzi emléküket. A Sas-palota, melyhez a mintát a tervezők, Komor Marcell és Jakab Dezső Milánóból hozták 1900-ban, a gyönyörű szecessziós paloták a Fő utcán végig, a Rimanóczy-palota, -szálloda és -fürdő.

Itt élt még diákkorában Dutka Ákos költő, Ady hű követője és A Holnap tagja. Itt alkotott Tabéry Géza író, történelmi regények szerzője, haláláig az Ady Múzeum őre.

A nagyváradai római katolikus püspöki palota bejárata 1916-ban. Kép: Fortepan / Österreichische Nationalbibliothek

Ady *Egy kis séta* című írása (1901-ben a *Nagyvárad Friss Újság*ban jelent meg), a Kanonok sor bemutatása háromnapos büntetéssel járt a költő számára, ez a cikk hozta meg neki a várt sikert, elismertséget a publicisztikában és a magánéletben. A háromnapos fogság után még cikket írt *A börtön filozófiája* címmel is. Életművében, költészetében, képzeletvilágában új szín jelent meg, a szerelem, az asszony mítosza: megismerkedett Lédával. (Brüll Adél, 1872–1934, 1894-ben kötött házasságot Diósy Ödönnel.) A Léda-legendát Ady teremtette meg a verseivel, a *Léda zsoldárával*, *A könnyek asszonyával*, amelyeket majd követett a többi Léda-vers. Ady, bár már 1904-től nem élt Váradon, csak néha látogatott a régi városba, meghívásoknak eleget téve, Lédával együtt vállalva a világ előtt összetartozásukat. Első kötetének, a *Vér és arany*nak hatalmas sikere volt. (Aztán eltelt az idő, és megszületett az *Elbocsátó szép üzenet* is.) A költő részt vett a Holnap megszületésében is Váradon, Juhász Gyulával, Babits Mihállyal, Emőd Tamással, Balázs Bélával, Dutka Ákossal

és Miklós Jutkával együtt. A legenda szerint az elnevezés is neki köszönhető, mivel egy este a sok vita után se tudott a társaság megegyezni a születendő egyesület nevében, Ady végszót mondott: Már álmos vagyok, hagyjuk ezt holnapra. És megszületett a Holnap Irodalmi Társaság neve! A város már a költő halála utáni évben, 1920-ban megalakította az Ady Irodalmi Társaságot, ugyanez évben Ady Múzeumot akartak létrehozni, szobrot állítani, de mindez a Trianon utáni években nem volt lehetséges.

Várad lakossága 1910-ben 64 ezer volt. 59 ezer magyar (és magyarul beszélő zsidó), 3500 román.

A váradai szellem igazi középpontjai a szerkesztőségek és a kávéházak voltak. Nyolc napilap, négy hetilap, két fontos havi folyóirat jelent meg a századfordulón, Ady a *Szabadság*, majd a *Nagyvárad Napló* munkatársa volt. A politikai élet fő alakja, Tisza István hívei és az ellenzékiek középpontjában képviselte a magyar politikát.

Trianon után eltűnt a régi Várad, új honfoglalók jöttek, nem kímélték,

hanem elfeledtetni igyekeztek a múltat, később pedig, az új vörös időkben végképp eltörölni is. A váradai szobrokra nehéz idők jártak, eltüntetésükkel helye lett az új hatalom szimbólumainak. Szent László egész alakos bronzszobra (Tóth István alkotása) korábban, 1893-tól a város központját díszítette a Szent László téren, Várad-Velencén. A román hatalom onnan eltávolította 1923-ban, helyére a német házból származó román király, Ferdinánd (aki 1914-től 1927-ig uralkodott) lovas szobrát állították. Ezzel egy időben pedig Mária királyné is szobrot kapott a Bémer téren, a színház előtt. 1940-ben, Erdély Magyarországhoz visszacsatolása után néhány nappal már el is távolították onnan, majd a szovjet hősöknek kellett ott örök emléket állítani. Aztán újabb szoborcseré következett, egy ágyú állt figyelmeztetésként a téren. Napjainkban Mihai Viteazul, vagyis Vitéz Mihály vajda szobra uralja a teret. Művészi értéke kétséges, gyors felbuzdulásra felállított műalkotás, a vajda úgy ül a lován, mintha nem érezné jól magát Váradon. Mihai

A nagyváradai vár részlete. Kép: <https://lovagkiraly.org>

vajda történelmi szerepéről megoszlanak még a román vélemények is, az európai történelem zsoldosvezérnek tartotta. Veszélybe került az 1717 és 1734 között épült Szent László-templom is, 1964-ben a hatalom kiadta a parancsot: Lebontani! Ez már sok volt a váradiaknak, néma tüntetést szerveztek, felekezeti és nemzeti hovatarozás nélküli ellenállás mentette meg a templomot. Korábban volt egy fából készült honvédszobor is, 1917-ben avatták fel a városháza előtti téren az Isonzónál harcoló magyar katonák hősiességének állítottak emléket. 1919-ben a megszálló román hadsereg elsőnek bontotta le a katonaszobrot. Nem is bontották, hanem összetörték, és a Körösbe dobták a darabjait.

A színház homlokzatáról is lekerült Szigligeti Ede színész, színműíró, Várad szülöttének emléktáblája.

1927-ben a román Vasgárda („Mihály Arkangyal Légioja”) Váradon tartotta országos értekezletét. A magyar-zsidó többségű városban egy fajgyűlölő, kisebbséggyűlölő szervezet megjelenése veszélyes volt, a kormány mégis engedélyezte. A Vasgárda a miszticizmus, a halál és a gyilkosság eszményítése mellett kötelezte el magát, a „szent terror” gátlástalan hívéként. (Több gyilkosságot követtek már el, Bukarestben ők ölték meg Nicolae Iorgát, Armand Călinescut is.) Mégis, 1927-ben a miniszterelnök kiadta az engedélyt a váradi jelenlétükre: „Hadd játsszanak a gyerekek!” – mondta. Ezek a „gyerekek” aztán kitettek magukért, szétverték a várost, még a török dúlást is felülmúlták.

Az Állami Főreáliskola, melyet 1873-ban adtak át a városnak, Gozdsu Manó (Emanuel) hagyatékából jött létre. Trianon után román gimnázium lett. 1969-ben a román megemlékezés 1919-et jelölte meg az alapítás éveként, az 50 éves jubileumként. Pedig akkor az iskola már 100 éves volt, és nem Trianon évében alapította az új hatalom. Az új élet Váradon tehát Trianonnal kezdődött.

Nagyszalonta

„Lelkem, Aranyom! (Pest, febr. 23. 1847)
Nem veszed tán rossz néven, ha elhagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán... miután tehát nálad bekopogtattam, s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmemet használjam, annyival inkább, mert már barátomnak nevezlek s te engemet viszont...” – indítja beköszönő levele után már közvetlenebb hangnemmél Petőfi az Aranyinak küldött levelét Nagyszalontára. Ekkor még személyesen nem találkoztak. Aztán már ilyen közvetlen megszólítások következnek: „te aranyok Aranya!”, „Imádozt Jankóm!”, aztán egy verses levél Szatmárról, 1847. augusztus 6-i keltezésel: „Meghaltál-e? vagy a kezdet görcsbántja, imádozt / Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is, / vagy mi az ördög lelt? ...híred sem hallja az / ember...” És Arany szintén egyik verses válasza megy Szalontáról, 1847. augusztus 11-én: „Kedves barátom, lelkem jobb fele! / Mi volna édesb dolog nekem, / Mint írni hozzád, írni íveket...”

Így indul és folytatódik e két nagy ember barátsága, a magyar irodalom két nagy óriása. Aztán írja Petőfi Kerényi Frigyesnek az *Úti levelek*ben Szalontáról 1847. június 7-én: „Szatmáron, Nagykárolyon, az Érmelléken és Nagyváradon keresztül Szalontára érkeztem e hónap elsején. Utamról nem sok jut eszembe. Szatmár és Károly közt van Majtény. Kis falu, de környéke nevezetes, itt volt Rákóczi nagy csatája. Egy verset írtam az egykori csatatéren, melynek vége ez: »elmondtam a legszörnyűbb átkomat, s elsírtam legszentebb könnyeimet«. Székelyhídon etettünk, épp azon fogadóban, hol 1843-ban, mint színész játszottam valami hatod magammal. Megnéztem a nagy ivószobát is, ahol színpadunk állott. (...) Bihar helység mellett van a földvár maradványa, melyben hír szerint Mén-Marót feleségeivel zárkózott Árpád elől. A helységen innen van a domb, melyet bihari hágnak neveznek, délre pedig a hegy alatt fekszik Nagyvárad. Szép, kellemes nagy város, de nem értem rá megvizsgálni, mert siettem ide ki Szalontára. Tudod-e, miért siettem ide, s mért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, a Toldi szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélek róla, ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobában, melynek hossza öt, széle pedig két lépés... A Múzsák leszállottak az arisztokratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg... Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem új barátom családi körében. Egyrészt a komoly vidámságú családapa, másfelől a vidám komolyságú családanya, s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke leányka és egy barna kisfiú (...) e napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának. (Szeptemberben esküvő, aztán Koltó, majd Kolozsvárról írja: „...nem azért hála Istennek, hogy Koltóról eljöttünk, hanem azért, hogy eljöttünk, TÜNK: röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves feleségecskémmel.” (Petőfi Sándor: *Úti levelek*, 1847.) Ősszel, a mézeshetek után, Koltó, Kolozsvár, egy éjszaka Váradon, majd Szalonta következett a Petőfi házaspár utazásában. Szalontán már várták a kedves vendégeket, még a gyerekek is számontartották, mikor érkezik „Petőfi bácsi”. Arany írja

korábban barátjának: „Julcsa üzente ezt, Csókolom a kezét Petőfi bácsinak, hozza el egyszer feleségét. Lacié pedig már őszintébb, eszem a kis nyakát Petőfi bácsinak, hozza el már a paripát.” Az október végi napok vígan telnek, kölcsönösen elolvasták egymás készülő műveit. Ebből a szalontai látogatásból vers is születik, *Arany Jánosnál* címen: „Azt kívánnám, hogy itt éljek én s hitvesem / veletek, barátom, nem zavart magányban...” Az egyéni boldogság csúcspontját jelentő mézeshetek után a közéletbe való visszatérés ez a vers. A nem zavart magányban való élet lehetősége azonban nem adatik meg Petőfinek. Amikor már nem írhat Petőfinek, Arany megírja az *Emléklapra* verset Júliának: „Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocská, / Szíves, de bánatos üdvözetem!” Aztán, mikor Pestről lesújtó hír érkezik Júlia férjhez menéséről, akkor fájdalmas hangú versben siratja el barátját, s fordul el Júliától: „Gyarlóság, asszony a neved! Csak egy rövid hó: még a gyász cipő sem / Szakadt el, melyben könnyé olvadt / Niobeként kísérté ki szegény / Atyám holttestét, s ím ő, éppen ő / Férjhez megyen...” (*Hamlet*, Arany János fordítása), Hamlet egyik monológját idézve a *Honvéd özvegye* című versében. Még két évvel barátja halála után is vissza-visszatért barátja emlékére, *Emlények* ciklusában 1851-ben, majd 1855-ben. A *Letésem a lantot* versében is (1850. március 19.) őt siratja. „Nem így, magánosan daloltam: / versenyben égtek húrjaim, / Baráti szem, művészi gonddal / Fügött a lantos ujjain.”

Nagyszalonta a Toldy családnak volt ősi birtoka, melyet a tatárok 1241-ben elpusztítottak.

Nagyszalonta a Toldy családnak volt ősi birtoka, melyet 1241-ben a tatárok elpusztítottak, ám egy század után már temploma volt, egyházas helyé válhatott. Ekkori neve Zalanta. Több pusztá is tartozott hozzá. De nem fejlődhetett békésen, nem volt még elég a pusztulásból, jöttek a törökök 1598-ban, és kiirtottak mindenkit, a település elnéptelenedett, egészen 1607-ig senki nem lakta. Ekkor Bocskai István a köleséri területet a hajdúknak adta, háromszáz hajdú telepedett itt le családotól, a fejedelem nemesi kiváltságokat is adott a hajdúknak, akik újra felépítették Nagyszalontát. A város pecsétjét is Bocskaitól kapták,

oroszlánnal viaskodó sas látható rajta. A következő erdélyi fejedelem, Báthory Gábor (ekkor már Szalonta az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott) vámszedési jogot adott a városnak. A Csonkatorony a város egykori várának őstorony maradvéka. A várat 1620-ban kezdték építeni, majd 1630-ban hozzá a tornyot. Közben szüntelen zajlott a törökök ellen a védekezés. Később I. Rákóczi Györgytől több pusztára kaptak adománylevelet, nemegyszer menekült a város népe a török portyázók elől a pusztákra. Aztán vége lett a hajdúk birtokainak, 1702-ben az egész térséget I. Lipót császár herceg Esterházy Pál nádornak adta zálogba. A 18. század végén megközelítőleg kétszáz nemesi család lakta a várost, állattenyésztése európai hírű volt. 1847-ben a városban tűzvész pusztított, erről Arany János is beszámolt Petőfinek egyik levelében: „A mezőváros, melyben bölcsőm rengett, romokban hever...” A kiegyezés után a Sebes-Köröst és a Fekete-Köröst szabályozták, fellendült a kereskedelem és az iparosítás, mikor 1872-ben átadták az Alföld–Fiume vasútvonalat. Ezzel Szalonta bekapcsolódott a „világforgalomba”. Ám ezt a fejlődést a trianoni döntés és a világháborúk derékba törték. A 20. században itt is lezajlott mindaz, ami az egész Partiumban és Erdély északi felében, a várost elvették Magyarországtól, majd 1940-ben visszaadták, aztán megjelent a szovjet hadsereg, és megszűnt a régi világ, mint a térségben mindenhol. Szalonta lakói akkor úgy hitték, hogy ez örökké fog tartani. Népeisége 2011-ben 17 ezer volt, 10 ezer magyar, 6500 román.

A Csonkatoronyban 1899-ben Arany László (1844–1898) költő, fordító, népmesegyűjtő, a költő fia kezdeményezésére Arany János Emlékmúzeumot rendeztek be, 1907-ben került a bejárat fölé a költő szobra (Stróbl Alajos tervezte, Szeszák Ferenc készítette el). Arany János leégett családi háza helyén (1823-ban) a következő ház is lakhatatlanná vált 1847-ben a tűzvész miatt. A helyén épült házat az Arany Emlékegyesület 1908-ban megvásárolta, és 1909-ben felépítették a régre hasonló házat. Azóta többször felújították. A református templom melletti parkban Szalontáról származó híres emberek – Kulin György csillagász, Sinka István költő, Zilahy Lajos író – szobrai állnak. Arany János szobrát Kiss István szobrász ajándékozta Szalonta városának. A teret lezáró épület Arany hajdani iskolája volt, ahol ő kisdiákként néha még a „rektor urat” (tanítót) is helyettesítette, amikor a tanító hazament a kertjét megkapálni.

A városi parkban áll egy Kossuth-szobor (1901-ben állították, az ország legrégebbi egész alakos szobra, melyet még a szovjet katonák parancsnoka is megvédett a rombolásától, amikor megtudta, hogy a szobor egy forradalmárt ábrázol. Azután se rombolták le, még a leg-sötétebb Ceaușescu-időben sem. A Kossuth-nótát is végveszély fenyegette, mely minden délben felhangzik a református templom tornyából. Ezt irredentizmusnak minősítette a helyi ortodox pópa, még Bukarestbe is elment, hogy a letiltását kérvényezze. De nem sikerült, ezért aztán az ő templomában a déli órában az Avram Iancu-induló szól. Egyelőre a szalontai nyolcezer református minden nap a Kossuth-nóta hangjára kanalazhatja a levest.

Felhasznált irodalom

- Hegedüs Géza: *Körösparti metropolis. Nagyvárad legendárium. Várad villanyváros.* Palatinus Kiadó, Budapest, 1999.
- Borbély Gábor et al.: *Bihar megye útikönyve.* Prolog Kiadó, Nagyvárad, 2004.
- Indig Ottó: *Arca az időnek.* Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1996.
- Robotos Imre (szerk.): *A vér városa: Nagyvárad.* Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1992.
- Implon Irén: *Nagyvárad tollrajzok.* Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1993.
- Metz József et al.: *Költői kalauz.* Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület, Nagybánya, 1994.
- Szatmári Kalendárium 2023.*
- Fazekas Árpád: Szilágyi István, Arany János „Iza-parti hú barátja”. *Kelet-Magyarország*, 1987. július 25.
- Mazalik Alfréd (szerk.): *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Máramarosban.* Máramaros Publicisztikai és Művelődési Egylet, 1999.
- Zöld ország. Máramaros a századok tükrében. Máramarosi írások antológiája.* Szigeti Magyar Ifjúsági Szervezet, Máramarossziget, 2012.
- Gazda István: *Kuriózumok a magyar művelődés történetéből.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1990.
- Dávid Gyula – Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Péter I. Zoltán: *Régi képeslapok, régi történetek.* Nagyvárad-Olaszi. Noran Libro, Budapest, 2016.
- Balázs D. Attila: *Szent László és Nagyvárad régi képeslapokon.* Magyar Polgári Egyesület, Nagyvárad, 2017.
- Péter I. Zoltán: *Főúr, fizetek! Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idejében.* Noran Libri – Riport, Budapest – Nagyvárad, 2013.
- Antal Árpád – Mikó Imre (szerk.): *Arany és Petőfi levelezése.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973.
- Andrea Dobeş – Daniel Giurgiu: *A máramarosszigeti „Duna Munkatelep” – Márton Áron püspök „lakhelye” három éven át.* *Szekelyföld*, 2023/2.

Lőrincz Márta

Siculicidium – történelem, emlékmű és jelkép

Kétszázhatvan éve történt a madéfalvi vérengzés

M

inden évben január 7-én Madéfalvára vándorol a székely nép, az aktuális politikai és kulturális vezetők kíséretében, hogy leróják kegyeletüket azok emléke előtt, akik a Habsburg-berendezkedés önkényességének áldozataivá váltak.

A 250 éves évforduló kapcsán, 2014 januárjában többnapos rendezvény keretében tartottak megemlékezést a Siculicidiumról vagy – ahogy a helyiek körében leginkább emlegetik – a madéfalvi veszedelemről, a székelység egyik legnagyobb veszteségeként, igazságtalan pillanataként számon tartott eseménysorozatról. A kerek számú évforduló fontosságát jelzi az

az egyéves időtartamra megtervezett programsorozat, amelybe ez a megemlékezés is betagozolódott. A Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége által az emlékmű előterében ez alkalommal kopjafát állítottak fel, illetve az emlékmű szomszédságában a Fészek Tájházaiban egy kiállítást is létrehozottak *Emelt fővel – képek a Siculicidium utóéletéből* címmel, amely az 1764. január 7-ei madéfalvi veszedelem hatásait, következményeit, utóéletét mutatta be kétféle megközelítésben: egyrészt a madéfalvi veszedelem okán megszülető népcsoport, a bukovinai székelyek történetén, másrészt a gyászos örökség lenyomataként az utókor emlékkeremtésén keresztül. Az emlékév stílusosan a Siculicidium-emlékév elnevezést kapta, ez a név már beszűrődött a köztudatba Madéfalva és január 7. kapcsán.

A madéfalvi veszedelem – ahogyan a Nyerges-tető vagy a csíksomlyói pünkösdi búcsú – a tényleges jelentésén túl, mint történelmi időpont, földrajzi hely, vagy a búcsú esetében mint hitéleti esemény, a székelységet meghatározó fogalom, jelképpé vált az önazonosításban és a mások általi azonosításban egyaránt.

A Siculicidium jelképértéke nemcsak napjainkban meghatározó – ahogyan a 250 éves évfordulóra szervezett nagymérvű megemlékezés, az évente megrendezésre kerülő többnapos eseménysorozat mutatja –, hanem már a 19. században is nemzeti értékű fontosságot tulajdonítottak e tragikus eseménynek. A centenáriumi évfordulóra készülve az 1850-es években a csíki közösség értelmiségi tagjait élénken foglalkoztatta, hogyan lehetne a határsaihoz mérten kellő figyelemben részesíteni a székely nép történetének e tragikus momentumát.

Az emlékműavatás korabeli felvételen. Az Emelt fővel című kiállításban szereplő reprint felvétel

Siculicidium 2024. A madéfalvi keresztalja a Szent Anna-kapornába tartandó misére vezeti az emlékezőket

Történelmi tények. A székely határőrség megszervezése és a madéfalvi veszedelem

Imreh István összefoglalása szerint az állandó erdélyi katonaság eszméjének megszületése „nehezen deríthető fel”²: kortársi megfogalmazásban Bécs parancsára az udvar rendelte el; de már korábbról is van gondolat a háborúba bevethető székely katonaság felállítására, mint utal Imreh István Pekry Lőrinc eszméjére 1702-ből, az örökösödési háborúba bevethető három székely ezredről, vagy Haller Pál 1758-as felvételére, mely szerint a „székely nemzet a kereszténység védőbástyája gyanánt állhatna”³.

A székely határőrség megszervezésének első hivatalos irata egy 1761. július 5-én keltezett levél, melyben Mária Terézia a korábban, március 10-én Erdély katonai parancsnokává kinevezett Adolf Nikolaus Buccow bárótól kérdezi, hogy a bánági mintára tudna-e Erdélyben is határőr-katonaságot felállítani. A tervezetet Buccow a szeptemberi országgyűlésre meg is alkotta.

A két szakaszban zajló beszerzés első katonai bizottsága 1762. július 24-én Alfaluban kezdte meg tevékenységét. A Bornemisza Pál és más széki tisztek támogatását élvező bizottság nem rendelkezett országgyűlési jóváhagyással, és az uralkodó nevében hivatkozva nem közölte a toborzásra behívottakkal az önkéntesség kitételét sem. A nagyfokú ellenállás miatt a sikertelen bizottság vezetője, Buccow visszahívott Bécsbe. 1763 tavaszán, Buccow visszahívása után Mária Terézia új bizottság alakítását rendelte el a határőrség szervezésére: a Siskovich József altábornagy vezénylete alatt működő bizottság tagjai között volt gróf Bethlen Miklós és gróf Lázár János is, akik a küldött szerepét látták el a gubernium és a székelység képviselői között.

„...különleges feladatok ellátása lebegett a kormány előtt. A fő cél Erdély keleti határainak megvédése volt az ellenséges beütések ellen; a második cél a pestis vagy mirigyhalál keletről való behurcolásának megakadályozása végett határzárlat létesítése; a harmadik a határszéli csempészet meggátolása volt. E mellett »a belső csendesség megtartására« (tehát csendőri és

rendőri) és »minden országainak és birodalmainak oltalmára« (tehát külháborúkra) is szükségesnek ítélte és hirdette a királyné a székely határőrség szervezését.”⁴

*A madéfalvi veszedelem
a székelységet
meghatározó fogalommá,
jelképpé vált
az önazonosításban.*

Az ellenálló székelység – „a székely vitézlő rendbéliek közül az egyérdekű, azonos célú, hasonlatos normákat vallók rétegéből formálódott ki ez az új, sajátos alakulat, melynek mi-tudatot a békés eszközökkel folytatandó harc akarása kölcsönzött”⁵ – gócpontja 1764. január első napjaiban Madéfalván gyülekezett, hogy a határőrség-szervező bizottságnak együttesen nyújtsák be a tiltakozó igazukat bizonyító emlékiratot. A bizottság január 6-án felhívást intézett a Madéfalván összegyűlt fegyveres székelyek részére, hogy jelenjenek meg a királyi rendelet

Siculicidium 2024. Testvértelepülések küldöttségei, elszármazottak az emlékmű körül

meghallgatásán, mire azok vízkereszt ünnepére hivatkozva másnapra kértek halasztást.

A felfegyverzett háromszéki és kászoni székelyek feltételezett ellenállásától tartva Carato alezredes, Siskovich báró rendelkezése január 7-én hajnalban Madéfalvát megtámadta. A vérengzésben meghaltak száma még mindig bizonytalan: korabeli feljegyzések közül Losteiner Lénárd nyomán 183-ra becsülik az elesettek számát, Benkő József 186, Rettegi György 600, M. C. von Heidendorf szász emlékiró 400 főt említ. Dr. Balló István, a madéfalvi veszedelemről kiadott krónikájában 500 halotról és 1000 sebesültről ír.

A csíki határőrség-szervezés tragikus mozzanata madéfalvi veszedelem néven került be a történelembe, egykorú megnevezését a Siskovich-bizottság tagjaként résztvevő gróf Lázár János évjelző chronisztikonjával fejezte ki: SICVLICIDIUM, amely a vérengzés évét jelöli: 1764⁶.

Szomorú emlék egy népének, egy gyergyóremetei kántorkönyvből:

„De hol kerekedék siralom pataka?
Talán kerekedék a kis Felcsík felől,

A kis Felcsík felől, Madéfalva felől.
Hol vagytok, poéták, talán mind
alusztok,

Felcsík nagy bánatját hogy le nem
írjátok,

Felcsík nagy bánatját, Háromszék-
nek gyászat,

Megemlegethetjük Siskovics
járását:

Sok szép virágszálát, mert mind
levágatá,

Ki apját siratja, ki anyját jajgatja,
Ki szép hitestársát jajszóval

óhajtja:

Sűrű könnyeiktől patakokcskák
folynak,

De jaj, azok is mind vértől
áradnak,

Mind vértől áradnak, emberfejet
hajtnak.⁷

A névtelenül maradt áldozatokat kö-
zös nyughelyre temették, és fakereszt-
tel jelölték meg a helyet.

Az emlékmű

A Vészhalmon magasodó Siculicidium
emlékművet 1905. október 8-án adták
át a madéfalvi közösségnek.

A terület maga, ahol a madéfalvi ve-
szedelem idején elesetteket temették el
és az emlékmű felállítását tervezték,
Zakariás Izsák szépvízi földbirtokos tu-
lajdonában volt. Az emlékműállító bi-
zottság felkérésére adta át a kért 400
négyzögölet a tulajdonos a családjáért
évente megemlékező misemondás el-
lenében.

Az emlékművet Tamás József, csík-
szeredai születésű, Budapesten élő épí-
tész tervezte, a kivitelezés munkála-
tait pedig Szász István szépvízi építész
vállalta. Az emlékmű márványtábláját
Sántha Nándor budapesti vésnök ké-
szítette, míg az oszlopot ékesítő turul
alakja Köllő Miklós gyergyócsomafalvi
szobrász alkotása.

A kőoszlop felirata Szádeczky Kar-
doss Lajos tollából:

„SICULICIDIUM

A székely határőrség szervezésekor
Madéfalva határában 1764 ja-
nuár 7-én

A cs. katonaság által védtelenül le-
kaszabolt

Csík- és háromszéki vértanúk
emlékére,

Kik az ősi szabadság védelméért vér-
zettek el,

Siculicidium 2024. A megemlékezésen résztvevők Szentes Csaba madéfalvi polgármestert hallgatják. László F. Csaba felvételei

Emelte az utókor hálás kegyele-
te 1899.”

A verses felirat dr. Balló István
tollából:

„Székely népl! Itt hullott őseid-
nek vére,

Kiket zsarnok önkény bosszús
karja ére.

Midőn alkotmányos szabadságod
védték,

Szörnyűkép olták ki sok ártat-
lan éltét.

De bár elvesztek ők ádáz fegy-
ver alatt,

Emlékük nem vész el, örökre
fennmarad,

Mert hű kegyeletben megtar-
tod őseid.

Így él majd emlékük időtlen ideig.”

Az emlékműállítás értelmi szerző-
jeként D. Orbán Gyulát tartják számon
Balló István *A madéfalvi veszedelem* című
írása nyomán. A kezdeményező gondolat
a *Csiki Lapok* 1891. október 21-ei számában
jelent meg: 1764 címmel hazafias érzüle-
tű cikkben hívja fel az olvasóközönség fi-
gyelmét a tett idejére. 1891. november 15-
én több tagot számláló bizottság alakult,

amely feladatául az emlékműállítást
tűzte ki. A kezdeményezők: Nagy Sándor,
D. Orbán Gyula, Györgyjakab Márton (a
Csiki Lapok tulajdonosa, az emlékműál-
lítás előkészítésében a madéfalvi alap
kezelője) mellett Benedek István 1848-as
honvéd hadnagy az emlékoszlop alapját
kezelő, szűkebb körű bizottsági elnök, il-
letve az emlékállító bizottság ugyancsak
elnöki tisztségét töltötte be. Bizottsági ta-
gok: Murányi Kálmán csíkrákosi plébá-
nos, Bándi Vazul főgimnáziumi tanár,
Lakatos Mihály tanár, mint titkár, dr.
Csíky József ügyvéd, Csík vármegye ma-
gánjavainak igazgatója, mint jegyző, Gál
József kereskedő, mint pénztárnok tevé-
kenykedett a bizottságban.

Az emlékműállítás védnöke Mikó
Bálint, Csík vármegye főispánja, aki
az emlékműavatáskor már nem vár-
megyei előljáró. Az emlékműavatató ün-
nepesség szervezésében részt vállalók
közül dr. Györgypál Domokos főispán,
Becze Antal alispán mondott beszédet.
Az emlékművet úgymond megőrzés vé-
gett, a törvényhatóság képviselőjében
Fejér Sándor adta át Csíkmadéfalva kö-
zösségének.⁸

Az emlékavatató ünnepély az azóta
minden évben megszervezett megem-
lékezések sorozatát indította el, ezek a
rendezvények a történelmi emlékező-
sen túl a nemzeti identitástudat vagy
csak az önazonosság megnyilvánulá-
saként is jelentőséget kaptak/kapnak,
persze mindig az aktuálpolitikai viszo-
nyok tükrében.

Jegyzetek

- 1 A kiállítást Daczó Katalin állította
össze.
- 2 Imreh István (szerk.): *Látom az én éle-
tem nem igen gyönyörű. A madéfalvi ve-
szedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve,*
1764. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest,
1994. 15. o.
- 3 Uo.
- 4 Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nem-
zet története és alkotmánya.* Budapest,
1927. 333. o.
- 5 Imreh István (szerk.): i. m. 49. o.
- 6 Szádeczky Kardoss Lajos: i. m. 341. o.
- 7 Imreh István (szerk.): i. m. 27. o.
- 8 *Emelt fővel – képek a Siculicidium utóé-
letéből.* Összeállította: Daczó Katalin. Fé-
szek Tájház, Madéfalva, 2014.

Balla Sándor

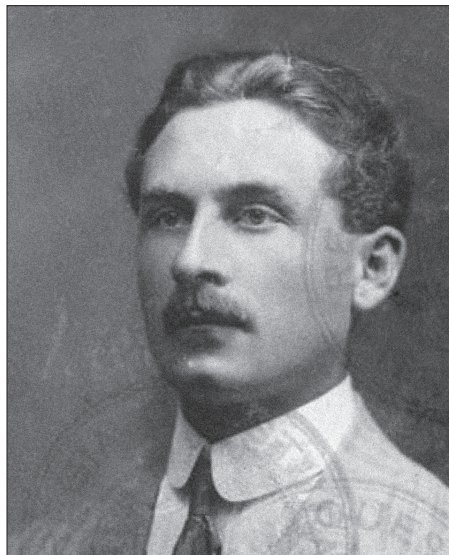
Így forradalmasította Illy Ferenc a kávéfőzés világot

Ha

valaki Trieszttel köszönt, talán még a mai napig könnyen Fiumével válaszolunk. Az Adriai-tenger partján fekvő két város mintegy háromszáz évvel ezelőtt kapott szabadkikötői rangot kapott VI. Károly magyar királytól, ezzel pedig rögvest virágzásnak is indultak. Míg Fiume lényegében a magyar tengerpartot jelentette nekünk, addig Trieszt a Habsburg Birodalom legfontosabb hajózási és hadikikötőjévé vált, amely a harmadik legnagyobb vízi forgalmat bonyolította le a kontinensen.

Trieszt száz éve a birodalom legnagyobb városa volt Bécs, Budapest és Prága után, és mindig is potenciális ütközéspontnak, csatatérnek számított a rendkívül fontos geopolitikai helyzete miatt – míg végül az olaszok a 20. század ötvenes éveiben végleg megszerzték. Trieszt azonban jóval több egy nagy múltú kikötővárosnál: talán kevesen gondolnák, de olasz és világszinten is különlegesen nagy kávénagyhatalomnak számít, és Nápoly mellett az

*Míg Fiume lényegében
a magyar tengerpartot
jelentette nekünk,
addig Trieszt
a Habsburg Birodalom
legfontosabb hajózási
és hadikikötőjévé vált.*

Francesco Illy, azaz Illy Ferenc (1892–1956)
magyar származású üzletember.
Kép: Wikipédia

északolasz város Olaszország legfontosabb kávéközpontja. A város történelmi kávézói többnyire bécsi stílusban készültek, és olyan nagy írók látogatták a múlt századelőn, mint Umberto Saba, James Joyce vagy Italo Svevo.

A kávé egyébként már a reneszánsz idején is felütötte a fejét az Appennini-félszigeten, az eszpresszót azonban egy olasz üzletembernek köszönhetjük: Luigi Bezzerá egyik hobbija volt az, hogy gasztrokísérleteket végzett a kávéval; többek között így jött rá arra bő száz éve, hogy a gőznyomás nemcsak a kávékészítés sebességére, hanem a nedű ízeire is komoly hatással van. És biztos, ami biztos, az olaszok 1998-ban létrehozták minőségbiztosítási céllal az Istituto Nazionale Espresso Italiano-t, vagyis az Olasz Nemzeti Eszpresszó Intézetet, hogy végre leszögezhető, mi számít igazi olasz eszpresszókávénak.

Nápoly és Trieszt csatája

Nagyon úgy fest, hogy az olasz eszpresszó felkerülhet az UNESCO világörökségének a listájára. Azonban a történet kissé bonyolult – olaszosan bonyolult. A trieszti és nápolyi rivalizálás ugyanis olyan nagy, hogy mindkét település magának akarja a kávénagyhatalmi címet. Így hát az UNESCO-hoz két olasz világörökségi pályázat is érkezett, az egyik Észak-, a másik pedig Dél-Olaszországból.

Az olasz agrártárca élén álló ötcsillagos trieszti politikus, Stefano Patuanelli blokkolta a nápolyi UNESCO-pályázatot, ugyanis szerinte a kérdést előbb tisztázni kell Nápoly és Trieszt között – csak hogy ez nem lesz könnyű. A két város között komoly földrajzi, történelmi és kulturális különbségek adódnak, megkülönböztetve is: az olaszoknál a kávé nemcsak szent, hanem becsületbeli dolog is.

Kávészséze a jól ismert Illy-logóval

A nápolyiak szerint az észak-olaszok a déliek kultúráját akarják a sajátjukként eladni. A campaniai régióban élők szerint az történik, mint 2017-ben: ekkor a pizzát és a pizzakészítés mesterségét vették fel a világörökségi listára, azonban először nem Nápolyt tüntették fel az olasz eredetű étel őshazájának. Akkor végül a déliek kiharcolták maguknak, hogy a „nápolyi” megnevezés a pizza mellé kerülhessen, kérdés, most sikerrel járnak-e. Olaszország egyébként a pizzán túl ötvenöt, felbecsülhetetlennek tartott természeti, kulturális, illetve építészeti örökséggel büszkélkedhet. A listán megtalálhatók a Lipari-szigetek, a Velencei-lagúna, az Amalfi-part, Pompeii és a Herculaneum régészeti lelőhelyei, a Dolomitok, továbbá Nápoly, Siena, Róma és Firenze történelmi központjai is.

Illy Ferenc először a fűszer-, majd a kakaókereskedelemben próbálkozott, majd innen váltott át a kávéiparba.

Mi nem kívánnánk eldönteni a nápolyi és triezsti kávécsata végkimeneteletét, de azt azért megemlítenénk, hogy Triestben isszák Olaszországban a legtöbb kávé. Egy átlag triezsti naponta négy eszpresszót, azaz „nerót” fogyaszt el – ha valaki nem így kéri az eszpresszót az olasz kikötővárosban, máris

elárulja magáról, hogy nem sokat konyít a helyiek életmódjáról és szokásairól. A napi négy kávé egyébként kétszer annyi, mint az olasz átlag.

Illy Ferenc öröksége

Triestben található továbbá 1903 óta a kávébörze és az egyetlen olasz kávé-tudományi felsőoktatási intézmény is – újabb csavar a történetben, hogy a magánegyetem pont a nagy olasz kávé-rivális Nápolyból költözött át Triestbe. És hogy némi hazai kötődést is megemlítsünk: Triestben két híres olasz kávévilágmarika honol, a Hausbrandt, illetve a temesvári származású Illy Ferenc által alapított Illy.

Illy Ferenc Temesváron nőtt fel egy magyar nemzetiségű apa, Illy János asztalos, és egy német nemzetiségű anya, Rössler Aloisia gyermekeként. A család többször is elköltözött temesvári tartózkodása alatt, Szekernyés János temesvári helytörténész szerint Illy Ferenc szülőháza a Józsefváros elnevezésű negyedben volt a Scudier tér 2. szám alatt. Az épület ma már nem létezik, ugyanis a 20. század elején felhúztak a helyére egy bérházat.

Illy Ferencet a temesvári józsefvárosi katolikus templomban keresztelték meg, és a Temesvári Piarista Gimnáziumban végezte az általános iskolát, 1904-ben pedig befejezte a szakiskolát. Huszonkét évesen besorozták az osztárk-magyar hadseregbe, majd 1914-től harcolt az első világháború több

frontján is, többek között a krašniki és az isonzoí csatákban. Az első világháború után Triestben maradt, majd elkezdett dolgozni a város híres kávéüzeménél, a Hausbrandtnál. Illy Ferenc egy johannesburgi születésű, német-ír gyökerekkel rendelkező triezsti nőt vett feleségül, Vittoriát, majd két gyermekük is született: Ernesto és Hedda. Illy Ferenc egyik unokája, Triest egykori polgármestere, Riccardo Illy évekként ezelőtt elmondta, hogy egy igencsak multikulturális családban nőtt fel, és úgy emlékszik vissza nagyszüleire, hogy ott-hon többnyire németül beszéltek, de magyar ételeket és olasz italokat fogyasztottak.

Illy Ferenc először a fűszer-, majd a kakaókereskedelemben próbálkozott, majd innen váltott át a kávéiparba – és milyen jól tette. 1933-ban a Hausbrandt tulajdonosával közösen létrehozta az Illycaffèt, amely a mai cég jogelődjének számít. A vállalkozók nem voltak könnyű helyzetben, ugyanis a harmincas évekből Triestben hatvannál is több kávécég volt számontartva. Illy újításai azonban úttörőnek bizonyultak: 1935-ben rájött arra, hogy jobban megőrzi az aromáját a kávékeverék, ha gőzzel préselik ki az íztartalmát. Szabadalmaztatta is a találmányát, az Illetta nevű automata eszpresszógépet, továbbá a légmentes kávédobozt is, és forradalmasította a kávéfőzés világát. Ez a gép egyébként ma is használatos modernizált formában, mondhatni az Illetta a mai korszerű presszógépek elődjének tekinthető, mellyel a méltán híres olasz presszókávé is készül. Az Illycaffè pedig a negyvenes évekre megkerülhetetlen tényezővé vált egész Olaszországban, idővel pedig világmárává vált – ma már a bolygó számos nagyvárosában találhatunk Illy kávézót.

Triest a monarchia felszabdalása után fokozatosan veszített gazdasági és ipari jelentőségéből, odalett a város hosszú évtizedek alatt felépített kapcsolatrendszere, az évek elteltével egyre kevesebb áru mozgott a kikötőben. Az a tény is sokatmondó, hogy a városban száz éve többen éltek, mint ma. A város kulturális értelemben is elszegényedett: Triest a jelentős német és szlovén ajkú, valamint zsidó lakosságát is elvesztette. Illy Ferenc unokája, Riccardo Illy ugyanakkor méltó módon próbálja ápolni az egykori Habsburg-kikötőváros kávéházkultúráját. Polgármesterként visszahelyeztette Sissi királyné szobrát a triezsti pályaudvar elé, valamint elérte, hogy a régi Habsburg-neveket is kiírják a mai utca- és térnevek alá.

Fancsali János

Kacsóh Pongrác kolozsvári tanulóévei

Előzmények

Kacsóh Pongrác édesapja, Kacsóh Lajos Sándor (? , 1848. július – Kótaj, 1911. február 2.)¹ családja Erdélyből származik. Kacsóh Lajos Sándor jogi tanulmányokat folytatott a kecskeméti református főiskolán, két év múlva Sárospatakon tanult tovább, majd abbahagyta, és a Cs. és Kir. Szabad Tiszavidéki Vaspálya Társaság tisztviselője lett Budapesten.² Itt, egy pesti bálon ismerkedett meg a gyergyószentmiklósi előnevet viselő, magyarörmény Lukács Márton lányával, Rózával.

Lukács Márton előbb József főherceg pilliscsabai uradalmán volt számtartó, majd Csorváson élt, mint Paraszka Anna helyi postamesternő férje. Gudenus János József, a magyarörmény genealógia avatott ismerője a következőket közölte számunkra: „Kacsóh Pongrác édesanyja Lukács Rozália, illetve nagyapja Lukács Márton (...) eredetileg Uliánnak *hívták*. Ulián Lukács (1710–1785), akinek neje Ákontz (Kövér) Katalin volt, utódai vették fel a »Lukács« családnevet, és Békés vármegyébe származtak el. Ennek dédunokája az Általad említett Lukács Márton (1812 körül – Csorvás, 1880. április 1.) főhercegi számtartó... A gyergyószentmiklósi előnevet használták a többi Lukács családtól való megkülönböztetés miatt.”³ Az általunk kiadott kötetben, amelyben a gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébánia anyakönyveit adtuk közre – amelyeket 1725-től ismerünk – az Ulián családnév első előfordulása kapcsán a Biátha szerepel. Aki Todoré, és 1724-ben született.⁴ Egyelőre a leszármazottak családnév- és lakhelyváltását nem tudtuk tovább érdemben követni.

Lukács Róza 1853-ban született Miskén, Arad megyében. Sajnos többet nem tudunk meg világra jöttéről, mert sem az Arad megyei levéltárban,⁵ sem a temesvári római katolikus püspökség

levéltárában nem található a vonatkozó anyakönyv. Születésének fenti adatait a halálozások anyakönyvében található feljegyzések segítségével tudtuk megállapítani.⁶

Rövidesen, 1872-ben vagy 1873 elején a fiatalok összeházasodtak. A család első gyermeke, Pongrác Budapesten született 1873-ban, majd következett két leánytestvére: előbb Edith, majd Fatime.

Kolozsvári iskolai évek

1886. Koch Lajos szerint 1886. júl. 31-e után helyezték az apát Erdélybe,⁷ így a fia a tanév kezdését követően, késve jelentkezett a kolozsvári ev. református kollégium IV. gimnáziumi osztályába.⁸ Az akkor újdonsült mennyiségtan tanár, dr. Sárkány Lajos⁹ az elmulasztott három hét algebra tananyagából faggatta Pongrácot, majd „kísérletképpen későbbi anyagból is próbált kérdéseket feltenni. Kacsóh jobbnál jobb feleleteket adott. Az examinálás végül is azzal a meglepő eredménnyel végződött, hogy a Pestről jött diák a IV. osztály elején lefelelte a középiskola teljes matematikai anyagát.”¹⁰ Míg a IV. osztályban Benedek Sámuel tanított egyházi és műéneket, a következő, V. osztályban műéneket és zenét már Stöger Béla operakarmester oktatott az önként vállalkozóknak.¹¹

1886/1887. Ezen tanév végén Kacsóh Pongrác nevét megtaláljuk a IV. gimnáziumi osztály pénzjutalmat nyert tanulóinak névsorában,¹² de az ének- vagy zenekarban még nem szerepel.¹³

1887/1888. Kacsóh Pongrác az V. o. tanulója,¹⁴ a tanév végén könyvjutalmat és 5 Ft. összeget nyert a Halmágyi István-alapból.¹⁵ De történt ennél érdekesebb is. Már az előző tanév értesítőjében megjelentek az 1887/88-as tanévre kiírt pályakérdések. Közöttük mennyiségtanra: „A több ismeretlenes első

Kacsóh Pongrác fényképe és aláírása az első, 1904-es kiadás albumában

fokú határozott egyenletek megoldási módjai” volt megjelölve.¹⁶ „Beadatott két pályamű: (...) A IV-dik számú pályamű jelígeje: »Excelsior« s terjedelme 24 negyedréti lap.”¹⁷ Mi lett ennek eredménye? „...a IV. számú pályamű szerzőjének fokozott magánszorgalom által szerzett ismeretei elismerésre méltók, s dicséretet érdemelnek; a kitűzött pályadíjra a II. számú pályamű érdemes... Czeglédi Lajos VIII. o.; a IV. számú pályamű Kacsóh Pongrácz V. o. tanuló neve tűnt ki.”¹⁸ Minderről írt utóbb Koch Lajos is: „Az 1887. tanévben (...) a tételt Kacsóh is megpályázta. Dolgozatát a tanári bírálathoz dicséretben részesítette, a díjat azonban nem neki ítélték, hanem egy nyolcadikos tanulónak. Kacsóh kudarcnak tartotta, hogy a díjat más kapta. Érezte, hogy valami igazságtalanság történt vele, akinek negyedikes gimnazista korában a középiskola egész mennyiség-tan anyaga a fejében volt, és aki mindig rámutatott a hibára, ha a tanár magyarázata szerint a várt eredmény nem jött ki... Tizenöt évvel az eset után Kacsóh egyik barátját a sors összehozta a menyiség-tan régi tanárával. Előkerültek a régi emlékek, köztük Kacsóh e kudarcja is. A tanár (...) így nyilatkozott: »Emlékszem, Kacsóh Pongráccal egyszer nagy igazságtalanság történt. Olyan különösen jó volt a pályamunkája és annyira meghaladta azt a tudást, amit a legjobb gimnazistától is várni lehetett, hogy azt kellett feltételeznem, hogy a kidolgozásnál idegen segítséget is vett igénybe. Ezzel az elgondolással nem adtuk ki neki a pályadíjat.«¹⁹

1888/1889. Pongrácz a VI. osztály tanulója,²⁰ és tanév végén 22 Ft. jutalmat nyert Keczel Imréné, Rédigér Eszter és özv. dr. Nagy Józsefné alapítványából.²¹ Követve Koch Lajos írását, újabb fejleményről értesülünk, egy kis fabulációval fűszerezve: „A kolozsvári Ferencz József tudományegyetem matematikai kara 1888-ban a Bernoulli-féle számokról hirdette meg egyik pályatételét. A tételre három pályázat érkezett. Az egyik, Utendum est tempore jelígevel 117 oldalas értekezés volt. A művet Vályi Gyula és Martin Lajos egy. tanárok bírálták. A pályadíjra méltónak találták (...) Míddőn a jelíge levelet felbontották, a levélből Kacsóh Pongrácz hatodik gimnaziumi tanuló neve tűnt ki. A pályadíj, 50 forint, nem volt kiadható, mert a pályamunka szerzője nem egyetemi hallgató. Kacsóh ezt tudta, de nem is számított erre a pénzre. Az erkölcsi siker azonban nagyon boldoggá tette. Az eset úgy az egyetemen, mint a kollégium tanárai között nagy feltűnést keltett.”²² Pontosabb tájékoztatást nyújt a kolozsvári

egyetem almanachja.²³ Kacsóh Pongrácz pályázata 299. kari számot kapott, és a bírálók ezt, meg a 296. sz. pályamunkát (Ellend József III. éves hallgatóé) 50-50 Ft. pályadíjra érdemesnek tartották, ellenben „Mint hogy a 299. sz. pályamunka szerzője nem egyetemi hallgató, a kar egyhangúlag kimondja, hogy a pályázati szabályok értelmében a pályadíjtól szerző eszik.”²⁴

Kétségtelen, hogy döbbenetes tudása volt a fiatal gimnazistának, hiszen a VI. gimnaziumi osztályos és a III. éves egyetemi hallgató teljesítménye egyenrangú megítélést nyert.

Ebben az évben Kacsóh már a zenekonzervatórium zongora szakos tanítványa Farkasné Máday Ella osztályában.²⁵

1889/1890. Ismét a jutalmazottak sorában találjuk a VII. osztályos Kacsóh Pongrácot: br. Szilágyi Sámuel és Lengyel István alapítványából 16 Ft.-ot, Szilágyi Béla erdő-számtanácsos úr ajándékából számtani szóbeli pályázaton nyert 20 Ft.-ot.²⁶

Döbbenetes tudása volt a fiatal gimnazistának, hiszen a VI. gimnaziumi osztályos és a III. éves egyetemi hallgató teljesítménye egyenrangú megítélést nyert.

Valamikor ebben az évben jelent meg a kolozsvári Horatsik János könyvkereskedés kiadásában Kacsóh Lajosné, született Lukács Róza *A szenvedés földi vándorlása. Carmen Sylva után* című kötete. A költői név valójában Prinzessin Elisabeth zu Wied személyét takarta (1843–1916), aki 1881-től Románia első királynéja volt. Az itt említett kötet német eredetije *Leidens Erdengang. Ein Märchen-Kreis* címmel 1882-ben jelent meg, és a fordításhoz Kacsóh Pongrácz édesanyjának bizonyára el kellett nyernie a szerző beleegyezését is. Miként szöveg az előfizetési felhívásban is: „Műveinek egyik legértékesebbje a tárgyánál fogva bár elvont és mély bölcséleti eszméktől áthatott (...) műve: »A szenvedés földi vándorlása«. (...) Ez érzelmek keltették bennem a gondolatot, hogy a művet édes anyanyelvünkre átültessem, s midőn azt, a felséges szerző engedélyével a művelt magyar olvasóközönség elé bocsátom, hő óhajom, hogy t. olvasóim is teljes mértékben élvezzék a gyönyört, melyet nekem e munka szerzett.”²⁷

Azért fontos ezt a könyvet megemlítenünk, mert bizonyítja Kacsóh Pongrácz édesanyjának intellektuális érdeklődését és ilyen irányú képességeit. Innentől egyre inkább megértjük a fiú mély ragaszkodását, ami később kompozícióiban is megtestesült Lukács Rozália elhunytá alkalmával.

A kötet példányát korábban az Erdélyi Múzeum Könyvtára őrizte, jelenleg a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár tulajdonában található.²⁸

1890/91. „A kollégiumi zenekar önkénytelen vállalkozókból alakult meg a következő tagokkal: (...) Kacsóh Pongrácz VIII-ik o. tanuló. A zenekari tagok – mindnyájan haladottabbak lévén – külön zenei oktatásban nem részesültek, hanem csak hetenként egyszer gyűltek össze 1-1 próbára. A zenekar évfolytán kétszer szerepelt nyilvánosan és első ízben Pester A. »Preludium«-ját, másodikban pedig Haydn: Quartett nr. 5. (Allegro spiritoso, Andante grazioso, Menuetto és Trio) című művét adta elő...”²⁹ Összesen nyolc személy neve szerepel a felsorolásban: egy elemi iskolai tanító, egy egyetemi hallgató, két VIII., két VII. és két VI. o. tanuló, a játszott hangszer felsorolása nélkül. Ellenben a Haydn-vonósnégyes előadása mindenképp valamilyen vonós hangszerre utal Kacsóh Pongrácz esetében. Ennek tanulmányairól nincs tudomásunk! Valószínűleg Pongrácznak a brácsa- vagy a gordonkaszólam jutott,³⁰ őt már két éve az igazgató (vagy neje) zongorázni tanította, tehát ismerték az adottságait.

Összegezve: gimnaziumi tanulmányai végére Kacsóh Pongrácz zongorázni és valamelyik vonós hangszeren, nyilvános hangversenyen való játékra alkalmas oktatásban részesült.

Az érettségi vizsga írásos része május 9–13, a szóbeli pedig június 14–16. között zajlott le a kolozsvári református kollégiumban.³¹ Pongrácz a jutalmazottak között a dr. Székely József-alapból 25 forintot nyert, immár utoljára kollégiumi tanulmányai alatt.³²

Egyetemi évek

1891/92. Kacsóh Pongrácz a Ferenc József Tudományegyetemre jelentkezett, ahol a matematika–természettudományok kart látogatta. Kezdetől fogva szerepet vállalt az egyetemi hallgatók zenei rendezvényeiben, így a tanév első hangversenyén, 1891. december 16-án. A Nemzeti Színházban tartott előadáson leginkább vendégfellépők szerepeltek: Tarnay Alajos zongorán, Rákosi Viktor, és a helyi színház magánénekese, Küry

János vitéz.

ELŐSZÖR ADATOTT A KIRÁLYSZÍNHÁZBAN BUDAPESTEN

1904. november hó 18-án.

SZEMÉLYEK:

I. FÖLVONÁS.

Jancsi és Iluska.

Kukoricza Jancsi Fedák Sári
 Iluska Medgyaszay Vilma
 A gonosz mostoha Csatai Janka
 Strázsamester Vécsey Géza
 Bagó Papp Miska
 A falu csőze Csiszér Arthur
 Első gazda Molnár László
 Második gazda Thorma Zsiga
 Egy leány Bajza Ilonka
 Egy huszár Palotai Gyula

Parasztlányok, parasztleányok, falunépe, huszárok. Történik a Tisza mellett, Jancsi falujában.

II. FÖLVONÁS.

A rózsaszál.

János vitéz Fedák Sári
 Bagó Papp Miska
 Strázsamester Vécsey Géza
 A francia király Németh József
 A francia királykisasszony S. Szamosi Elza mv.
 Bartoló, tudós Gabányi László
 Udvari dáma Pálffy Mariska
 Tábornok Oláh Gyula
 Első kamarás Cseh Iván
 Második kamarás Bársony István
 Apródok, udvarhölgyek, kamarások, francia katonák, udvari népség, magyar huszárok, markotányosnék. Történik a francia király palotájában.

III. FÖLVONÁS.

1. kép. A kék tó.

János vitéz Fedák Sári
 Bagó Papp Miska
 A boszorkány Csatai Janka

2. kép. Tündérország.

János, a tündérr király Fedák Sári
 Iluska, a tündérr királyné Medgyaszay Vilma
 Bagó Papp Miska
 Egy tündér Thurzó J.

3. kép. Otthon.

Kukoricza Jancsi Fedák Sári
 Iluska Medgyaszay Vilma
 Bagó Papp Miska

Tündérek. Történik a két első kép Tündérországban, a harmadik Jancsi falujában.

A Királysínházban tartott legelső János vitéz előadás szereposztása

Klára. A lelkes fiatal, Kacsóh Pongrác neki ajánlja első (zenekari kíséretes) dalát, a *Tavaszi dalt*, amelynek kottáját át is adta az énekesnőnek. Szerencsés körülmény, mert Küry Klára nemcsak megőrizte azt, hanem számunkra is átmentette, lévén az első és egyetlen fennmaradt Kacsóh-kompozíció az egyetemista éveiből. Koch Lajos még egy dalt említett meg: *Be szép maga, selyem haja* (Szász Béla versére) és egy zongoradarabot, *Albumlap Iluskának* (Óvári Kelemen egyetemi tanár lányának ajánlva),³³ de ezek számunkra már nem voltak elérhetőek.

„Legelső / partitúrám / Tavasz dal / 18 éves koromban. Szerzette és Küry Klárikának / ajánlja / Kacsóh Pongrác / 1891. dec. 15.” Ennek a kottának

egyetlen példányát őrzi az OSZK Zene-műtára Ms. mus. 2. 637. jelzettel. A partitúra hangszerei: fuvola, oboa, két C-klarinét, két F-kürt, vonósnégyes, nagybőgő, kisdob, triangulum. A kline Trommel-Triangle szólam külön 16 soros kottalapon. Valószínűsíthető, hogy a hangszerelést Farkas Ödöntől sajátíthatta el az akkor még gimnazista, aki a zenekonzervatórium tanulója is lehetett.

Majd Kacsóh Lajost Szegedre helyezték 1892 nyarán,³⁴ Pongrác ellenben Kolozsvárt maradt. „Első hónapon Müller Ottó színházi karmesternél lakott (Kül-Torda u.), a második havi bérleti díj nem érkezik meg Szegedről..., majd később sem.”³⁵ Innentől Pongrác önellátó lett, sőt valószínű még a nyári

szünet alatt sem utazott Szegeden élő szüleihez.

Az egyetem tanévzáró ünnepe alkalmával, 1892. május 29-én hirdették ki az előző tanév végén meghirdetett pályázatok eredményeit, de Kacsóh Pongrác neve nélkül.³⁶

1892/93. Koch Lajos megemlíti: „Kacsóh három fúvóhangszert is megtanult: fuvalát, klarinétot és oboát. Nagy kitartással igyekezett a három hangszer technikai nehézségeit legyőzni. Csupán az elemi szabályok elsajátítása végett vett néhány órát egy Fischer nevű színházi fuvalástól, aki pár hónap alatt úgy megtanította, hogy beállhatott a kolozsvári színház zenekarába volöntörnek, ami e sovány időkben mellékeresetet is jelentett számára.”³⁷

Valószínűleg Kacsóh Pongrác, az I. évet záró egyetemista nem akarta szüleit követni Szegedre, akik elmondhaták neki, hogy ebben a formában nem tudják tovább támogatni tanulmányait. Szállást kellett keresnie, és kapcsolatba került Müller Ottóval, a színház karmesterével, aki lehetőségei szerint segítette a fiatal diákon. A „kolozsvári színház zenekarában” való fellépései arra ösztönözték Kacsóht, hogy olyan hangszerekkel ismerkedjen meg, amelyek legtöbbször hiányoztak, és ezért a katonazenekar muzikusait kellett felkérni segítségül. Mindennek előzménye egy 1892. pünkösd másodnapjára, június 6-ra meghirdetett hangverseny volt, a Központi Szálló dísztermében Grader, a színház klarinétosa és Fischer, a színház fuvalása lépett volna fel. Valószínűleg ez a hangverseny nem valósult meg, mert országszerte ekkor tartották az uralkodó koronázásának 25. évfordulóját. Pár nappal később azonban a nyári színházban a zenekar javára megtartott, a beszámoló szerint is „rögtönzött” hangversenyéről értesülünk. Ezen június 13-i fellépés után már nyíltan hirdetik azon koncepciót, mely szerint „A kolozsvári nagyobb étterem látogatóira nézve bizonyára örvendetes lesz az a hír, hogy színházunk kitűnő zenekara a nyár folyamán több zeneestélyt fog rendezni. Az első ilyen estély holnap, szombaton lesz a Nagy Gábor féle Központi Szálloda kerti helyiségében.” Szerintünk ebben a „színházi zenekar”-ban játszott különböző fafúvós hangszereken Kacsóh Pongrác, ezzel is biztosítva kolozsvári tartózkodásának anyagi feltételeit.

Ezek után érdekes méltatás jelent meg a sajtóban: „A színházi zenekar, mely a társulat nyári szünetelésével hopton maradt, az önfenntartás ösztönénél fogva össze szedte magát.

Fedák Sári volt az első Kukorica Jancsi a zenés daljáték történetében. Strelisky Lipót fényképész felvétele

Szorgalmasan tanul s oly sikerülten játszik, hogy a hallgató közönség általános tetszés nyilatkozattal kíséri minden darabját. A színházi zenekar ma vetélkedik bármelyik zenekarral.³⁸

A következő hónap elején, augusztus 7-én a helyi jótékonysági nőegylet néppünnepelet rendezett, díszes műsorral, amely délután három órakor kezdődött, este 8-kor a városi tavon előbb tutajokon élőképek úsztak, majd hangverseny következett a szigeten. Az előzetes szövege így zárul: „A ki nem akar önmagával szemben kegyetlenkedni, az elmegy a pazar élvezetek e helyére, a sétatérre holnap.”³⁹ Végül a hangverseny műsora így is valósult meg: az első három szám után az *Ellenzék* szerint „Gráder Áron klarinét szólót, Strahol pedig szárnykürt szólót játszott.”⁴⁰

A következő héten pedig indult a színház nyári évadja, melyen a *Szegény Jonathán*, *A madarász* mellett a *Parasztbecsület* is megfért.⁴¹ Rövid szünet után az őszi-téli évad megnyitóján elsőként Kéler Béla *Rákóczi-nyitányát* játszotta a zenekar, majd egy színdarab következett. Egy nappal később, 1892. október 19-én a színház bemutatta Alexandre Bisset *Színitanoda* című vígjátékát, Louis Gregh zenéjével.⁴² Nem sok sikert hozott az előadás, két további alkalommal, október 20-án és 28-án játszották.

Mindezen zeneművekkel a legközelebbi kapcsolatban kerülve, Kacsóh

Pongrác rövidesen be is építette őket az általa vezetett zenekar műsoraiba.

Ez év őszén találkozhattak a kolozsvári napilapok olvasói a következő rövid hírrrel: „Meghívó. Egyetemi hallgatók zeneegylete f. hó 6-án (vasárnap) d. e. 9 órakor a bölcsészeti kar 1-ső számú tantermében választmányi gyűlést tart, a melyre a tag urak ezennel meghívotnak. Táragsorozat: 1) alapszabály és ügyrend elintézése, 2) tisztviselők jelentése, 3) új tagok fölvétele, 4) indítványok interpellációk. Finály Gábor, elnök; Szenkovich Aurél, titkár.”⁴³ „Zeneegylet alakult az egyetemi ifjúság körében. Az új egylet, mely tegnap tartotta alakuló közgyűlését, a zene minden áriáját kultiválni fogja. Első nyilvános fellépése az egyetemi kör első matineeán lesz. Elnökül Finály Gábort, titkáruul Szenkovich Aurélt választotta meg az új egyesület.”⁴⁴ Erről bővebben pár nap múlva is írtak: „A kolozsvári egyetemi hallgatók zene-egylete megalakult. Megválasztottak: Finály Gábor elnöknek, Nagy Miklós alelnöknek, Szenkovits Aurél titkárnak, Meskó Aladár: 1-ső karmesternek. – Pár nap múlva alapszabályaikkal is késznek lesznek, melyet megerősítés végett a rectori hivatalba benyújtanak. Hetenként két próbán a classicus modern és nemzeti zenét művelik.”⁴⁵ Rövidesen „Az egyetemi hallgatók zene egylete tegnap tartotta első próbáját, a bölcsészeti kar 1-ső számú tantermében. Daczára a próba késői kihirdetésének a tagok szép számmal gyűltek össze. Játszotta a zenekar az »Alpesi rózsa« nyitányt s »Beethoven harmadik symphoniá«-ját. Az egylet már az első próbán kedvező eredményt ért el.”⁴⁶

Az 1892-ben megalakuló egyetemi zenekar létrejöttének érdeme részben Kacsóh Pongrác nevéhez kötődik.

Pár nappal később már egyértelműen fogalmaztak: „A kolozsvári egyetemi hallgatók zeneegylete, f. hó 18-án (pénteken) délután 5 órakor a bölcsészeti kar 1. számú tantermében rendkívüli közgyűlést tart az egyletnek az egyetemi kör által rendezendő matineeán való közreműködése ügyében.” Meg is született az elfogadó döntés, sőt „A zenekar két darabot fog eljátszani, egyik az »Alpesi rózsa«-nyitány, a másik egy egészen új induló, melyet a színházi zenekar érdemes igazgatója – az egyletnek ajánlva – most írt.”⁴⁷

Müller Ottó karnagynak e szerepvállalása számomra jelzésértékű a kompozíció létrejötte és dedikálása miatt is. Bizonyára a karmesteri teendőik és a választott zenekari repertoár kérdésében is Kacsóh Pongrác komoly segítségét kaphatott tőle.

Nem előzmény nélküli az Egyetemi Kör zenei érdeklődése, de az 1892-ben megalakuló új kezdemény, az egyetemi zenekar létrejöttének érdeme részben Kacsóh Pongrác nevéhez kötődik.

Az ő vezetésével egy hónappal később már jelentkezett is az együttes: november 27-én, vasárnap 10.15 órai kezdettel a Redout nagytermében megtartották az Egyetemi Kör matinéját. A műsor E. Titel *Alpesi rózsa*jának nyitányával indult, és nyolcadik műsorszámként az *Indulóval* zárult. „Ez volt a zeneegylet bemutatója. Az egylet csak most alakult, de már oly nagy számú és a zenében annyira képzett tagokat foglal magába, hogy nemcsak a fennállása van biztosítva, de az is, hogy a közönség mindig szívesen fogja venni, ha az ifjak e jó zenekarát hallhatja... A matiné az egyetemi hallgatók zenekarának Kacsóh Pongrác ügyes dirigálása mellett jól előadott indulója zárta le.”⁴⁸ „...a nyitány (»Alpesi rózsa«, Titel E.), melyet az egyetemi hallgatók zene-egylete adott elő precizitással, meglepte a közönséget, mely jól kiérdemelt tapsokkal jutalmazta... A műsort az egyetemi hallgatók zeneegyletének sikeresen eljátszott indulója zárta be.”⁴⁹

Pár órával később, ugyancsak november 27-én, a konzervatórium házi hangversenyén, a Redoutban, du. 4 órakor Kacsóh Pongrác újra fellépett, a 3. műsorszámában, Wilhelm Popp fuviolaversenyével (Kacsóh Pongrácot Finály Gábor kísérte zongorán). „A következő szám Papp Vilmos A-moll concertje volt; melyet Finály Gábor precíz zongora kíséréte mellett Kacsóh Pongrác játszott fuvolán. Igen szépen játszott. Öt-hat éve most először lehetett hallani a konzervatóriumban fuvolát. Rendkívül tetszett e szám s a közönség hálás volt az élvezetért, mert sokat és lelkesen tapsolt.”⁵⁰

Ezek után az egyetemi hallgatók zeneegylete megint közgyűlést tartott Nagy Miklós alelnök és Szenkovich Aurél titkár felhívására.⁵¹ A pozitív élmény újabb fellépésre készítette az együttest és karmesterét,⁵² a szokásos karácsonyi bazár alkalmával.

1892. december 9-én, pénteken a karácsonyi jótékonysági bazár II. napján, a Vigadó nagytermében „az Egyetemi zenekar Kacsóh Pongrác ügyes vezetése mellett egy indulót adott elő

Fedák Sári mint Kukorica Jancsi és Medgyaszay Vilma mint Iluska Kacsóh Pongrácz János vitéz című daljátékában. Strelisky Lipót felvételei. Kép: Országos Széchényi Könyvtár/Digitális Képtár

sikerülten.⁵³ Egy másik helyi napilap eltérően számolt be, miután előzetesen is másképp lett tájékoztatva: „Nyitány

a Színi tanodához Gruy Lajostól”.⁵⁴ „Végül az Egyetemi zenekar nyitánya a »Színitanodá«-ból minden tekintetben

sikerült volt s a közönség elismeréssel fogadta az oly rövid idő alatt szervezkedett és szép sikerrel működő kart.”⁵⁵

1892. december 17-én, szombaton, a színházban tartották az Egyetemi Kör hangversenyét.⁵⁶ Első műsorszám: Suppé: *Pique Dame*, nyitány. „A jól szervezett zenekar gondos, színes játéka méltán aratott zajos tapsokat és a hosszas újrátzatásra a nyitány befejező részét ismételni kellett.”⁵⁷ „A hangverseny nyitányául az egyetemi hallgatók zenekara, kiegészítve magát a színházi zenekarral nagy precizitással játszta el a *Pique dame*-t, melyet a közönség tapsaira meg kellett ismételni.”⁵⁸

Az 1892. év végére tehát Kacsóh Pongrácz újabb két zenei jártasságáról kaptunk bizonyosságot: bevált, mint zenekari karmester, fuvolistaként meg nyilvánosan és sikerrel szerepelt egy olyan zeneművel, melyhez körülbelül ötévnyi előtanulmányok lennének szükségesek.

1893. február 26-án, du. 3 órakor, az unitárius főgimnázium dísztermében Wieniawski Két mazurkáját játszotta ifj. Siposs Gábor hegedűn, zongorán Kacsóh Pongrácz.⁵⁹ „Külön tetszett (...) Siposs Gábor VII. o. tanuló hegedűjátéka, mely sok szorgalomra és tehetségre vall. Wieniawsky két mazurkáját játszotta oly csinosan, hogy bármely nagy közönség előtt is megállta volna helyét.”⁶⁰

A további hangversenybeszámolókból legtöbbször mellőzték Kacsóh Pongrácz nevét, bár az egyetemi ifjúság zeneegyletének zenekarát továbbra is ő vezette.

Március 12-én a Redout nagytermében zajlott a Jótékony Nőegylet rendezte Virágbazár második napja. A műsor első száma a *Pique dame* balett nyitánya, az egyetemi zenekar előadásában.⁶¹ Március 14-én, a Vigadó nagytermében este 8 órakor „Kárpát-estély”-t tartottak, a Kárpát Egyesület Kolozs megyei osztálya rendezésében. Ekkor Mascagni *Parasztbecsületéből* énekelt áriát Schlauff Bella, zongorán kísérte Kacsóh Pongrácz.⁶² Március 15-én, a nemzeti ünnepen, a Redoutban „Az egyetemi ifjúság jól képzett zenekara aratott élénk tapsokat »Ilka« dalműből vett részletnek sikeres előadásával.”⁶³ Pár hónap alatt tehát ez az együttes ilyen elismertségre tett szert, hogy meghívták az ünnepekre.

Április 30-án du. 4. órakor a római katolikus főgimnázium dísztermében tartották az egyetemi hallgatók zeneegyletének házi hangversenyét. A műsorszámok között a következők is szerepeltek: Herzenberger J.: *Dalában él a nemzet*. Nyitány. Előadja a zenekar.

A János vitéz a Kolozsvári Magyar Opera színpadán, 2023-ban. Kép: Kolozsvári Magyar Opera

Volkman, R.: *Szerenád op. 62.* (C-dúr). Előadja a zenekar. Suppé, Fr.: *Szép Galathea.* Előadja a zenekar.⁶⁴ Az általam elérhető korabeli sajtóban a hangverseny krónikáját nem találtam.

Május 29-én az egyetem a Vigadóban tartotta évzáró ünnepélyét, amelyen dr. Óvári Kelemen rektor beszéde után kihirdették az évi pályázatok nyerteseit. A matematika–természettan karból, más három társa mellett, Kacsóh Pongrác 30 + 50 Frt-ot nyert.⁶⁵ Május 30-án este 7 órakor zajlott a Vigadó nagytermében a zenekonzervatórium házi hangversenye, az egyik műsorszám: Fielitz: *Desidero.* „Clarinetten előadja Kacsóh Pongrác.”⁶⁶ A szerző, Alexander von Fielitz műveinek katalógusában nem található ilyen című és klarinétra írott kompozíció.⁶⁷ Két dalciklusában ellenben van egy-egy *Sehnsucht* című dal, az *op. 68. Liebeslieder nach neugriechischen Texten eine Singstimme mit Klavierbegleitung*ban (Heinrichshofen, 1898) és az *op. 69. Neue Gedichte für eine mittlere Singstimme mit Klavierbegleitung*ban (Breitkopf & Härtel, 1898). Ha ezek nem öt évvel később jelentek volna meg, mint Kacsóh Pongrác fellépése, hajlamosak lennénk állítani, hogy valószínűleg valamelyik *Sehnsucht* című dal énekszólámát adta elő akkor klarinéton. Így azt feltételezzük, hogy tanára, Grader Ágoston készíthetett vagy kaphatott egy átiratot egy mára már azonosíthatatlan dalból.

„Kacsóh Pongrác egy Fielitz nevű szerzőtől clarinetten adott elő *Desidero* cz. szerzeményt. Maga a szerzemény meglehetősen közönséges, de annak örülünk, ha a konzervatóriumban a fúvó instrumentumokat is kezelik, mert Kolozsvárt épen ilyen hangszerekhez értőkben szűkölködünk.”⁶⁸

1893/94. Az épp dúló kolerajárvány miatt az egyetemi beiratkozásokat

szeptember 1-ről október 1-re halasztották,⁶⁹ végül az október 1–12. közötti időszakra hirdették meg.⁷⁰ Egy hónappal később ezzel a szöveggel hirdették további zenei működésüket az egyetemisták: „A zenéhez értő egyetemi hallgatók az idén is tömörültek (...) Ma volt az alakuló gyűlésük.”

December 8-án du. 4. órakor, a Központi szállóban tartották az Egyetemi hallgatók zeneegyletének estjét. A műsorban többek között a következő művek szerepeltek: Cherubini: *Ali Baba*, Beliczay: *Andante* vonószekarra, Offenbach: *Orpheus az alvilágban*, nagy zenekarra.⁷¹

Május 29-én az egyetem a Vigadóban tartotta évzáró ünnepélyét, amelyen kihirdették az évi pályázatok nyerteseit.

Az *Ellenzék* rövid méltatása – „Az egyetemi hallgatók zene egyesülete évről évre javul, melynek fejlesztésében méltó elismerés illeti Meskó Aladár fiatal és tehetséges karmestert”⁷² – megzavarhat bennünket, hiszen itt már korábban is Meskó Aladárt említették karmesterként.⁷³ Mindeközben a zenekar fellépéseinek krónikáiban Kacsóh Pongrác nevével találkozhattunk.

Január 13-án este 7 órakor a Központi szálló emeleti termében kapott helyet az egyetemi kör estélye.⁷⁴ A krónika csak három műsorszámról számolt be, így valószínűleg Kacsóh Pongrác zongorajátéka elmaradt.⁷⁵ Január 28-án du. 4. órakor a kolozsvári konzervatórium a saját székhelyén tartott házi hangversenyt, amelyen többek között a következők hangzottak el: Hummel: *I. szep-tett* (I.). Szabó Matild (zongora), Farkas

János (hegedű), Tonházi Jakab (cselló), dr. Gámán József (gordon), Taubert Leo (fuvola), Kacsóh Pongrác (klarinet), Strachal Ferenc (trombita).⁷⁶ A sajtó szerint „...a hegedű két ízben ingadozásától eltekintve kifogástalanul játszották végig...” a fellépők.⁷⁷

Érdemes itt megemlíteni azon kétoldalnyi Kacsóh Pongrác-kéziratot, melynek címe: *Magas hangok Clarinet fogásai. Összeállította Kacsóh.* Dátum nem szerepel rajta, de valószínűsíthető, hogy ebből az időszakból származik.⁷⁸ A c-cisz-d és trilla-disz és trilla-e és -f hangok harmadik oktávbeli játszási lehetőségeit rögzítette benne a későbbi zeneszerző.⁷⁹

Március 1-én a Redoutban EKE-estélyt tartottak. Eredetileg a negyedik műsorszám a következő lett volna: „Schubert: A hatalom, éneklő Baróthi Jenőné, zongorán kíséri Kacsóh Pongrác.”⁸⁰ Később ez változott, a „véglegesen megállapított program” szerint⁸¹ Baróthi Jenőné énekét Scheitz Vilmos dr. fogja kísérni zongorán, majd ifj. Kállay András magyar népdalokat énekel Kacsóh Pongrác zongorakíséretével. Végül Kállay Andrásnak, a közönség kérésére, kétszer kellett ismételnie magyar dalait.⁸²

Március 3-án, du. 4. órakor a Vigadóban volt a Virág-bazár első napja. Előzőleg úgy hirdették meg, hogy a műsor 2. pontja Schumann *A két gránátos* című dala lesz: László Zoltán úr énekét Kacsóh Pongrác úr kíséri zongorán.⁸³ De végül Szász Zsombor lett a zongorakísérő.⁸⁴ Ugyanezen a napon a matinéjüket hirdették a tanárjelöltek, ennek nyitó- és zárószáma az egyetemi ifjúság műkedvelő zenekarának szereplése volt. Előbbi egy immár ismeretlen mű, utóbbi pedig Suppé *Szép Galathea*jának nyitánya volt, melyet Meskó Aladár vezényletével adtak elő. Innentől immár bizonyos, hogy Kacsóh Pongrác

Szabó Levente és Barabás Zsuzsa a János vitéz főszerpeiben. Kép: Kolozsvári Magyar Opera

helyett egyetemista társa irányította a zenekart.⁸⁵

Ettől függetlenül Kacsóh Pongrác szerepe az egyetemi ifjúság művelődési életében továbbra is figyelemre méltó. Az Egyetemi Kör majálisa előkészítéséhez rendező bizottságot hoztak létre, melynek tisztikarában ő is alelnök lett.⁸⁶ Sajnos a következő rektor, Felméri Lajos hirtelen elhunytja miatt,⁸⁷ kegyeletből a május 23-ra tervezett rendezvényt későbbre halasztották,⁸⁸ és visszafogottabb beszámoló is készült róla.⁸⁹ Közben lezárult a tanév, és kihirdették az egyetemen, miként szokás volt, a Redoutban és a matinében, a sikeres pályamunkákat és díjazásukat. A Mennyiségtan–Természettan Karon a beérkezett kilenc pályamunka közül Kacsóh Pongrác 200 Frt.-ot nyert, jóformán a legmagasabb összeget a díjazottak közül.⁹⁰

Június 10-én, du. 3 órakor az Unitárius Főiskola dísztermében tartották az intézmény olvasó- és önképzőegyletének rendezvényét. Ennek egyik programpontja volt: Sipos Gábor hegedű: a) Wieniawski: *Kuyawiak*, b) Huber K.: *Repülj, fecském*. „Zongorán kíséri Kacsóh Pongrác úr.”⁹¹ „Az ünnepély fénypontja volt Sipos Gábor hegedűjátéka (...) s a közönség minden lehető módon kifejezést adott tetszésének.”⁹²

1894/95. Az Egyetemi Kör működése nehezebben indult be, mint az előző években, így alig az esztendő végén találkozunk megint Kacsóh Pongrác nevével.

November 24-én tartották meg a Kolozsvári Dal Kör estélyét. A műsorból: Huber K.: *Fohász*. Férfikar, zongorán kíséri Kacsóh Pongrác, harmóniumon

Meskó Aladár. A krónika szerint: „Mind az öt pont szépen sikerült; a férfi kar által előadott »Fohász«-t pedig különös dicsérettel kell kiemelnünk.”⁹³

December 2-án volt a Redoutban az egyetemi tanárjelöltek matinéja, amelyen Rolland *Berceuse*, *Walse lente* című művét adta elő az egyetemi hallgatók vonószenekeara.⁹⁴ „A megjelenteket Kacsóh Pongrácz matinéelnök pár meleg szóval üdvözölte, s köszönetet mondott érdeklődésükért (...) Végezetül az egyetemi hallgatók vonószenekeara adott elő néhány gondosan betanult darabot. Az összevágó játékért méltó dicséret illeti Kacsóh Pongrácot, ki értelmesen és elegánsan dirigált. A matiné sikere tehát teljes volt; a buzgó rendezők, élén Kacsóh Pongrácz elnökkel, meg lehetnek munkájukkal elégedve.”⁹⁵

December 6-án rendezték meg a Redoutban az Egyetemi Kör estélyét. „Balázs Árpád és Sipos Gábor hegedültek, Kacsóh Pongrácz zongorán kísérté őket. Mind a három oly jeles műkedvelő; elég, ha azt mondjuk, hogy ezúttal is úgy játsztak, ahogy szoktak.”

Az új évben Kacsóh Pongrác folytatta vezető szerepét az egyetemi hallgatók között: a Kör majálisának táncestélybizottságát vezeti elnöki minőségben, amikor a testület április 20-án eldönti: a rendezvényt május 22-én⁹⁶ este 8 órai kezdettel a Lövdében fogják megtartani. Mellette Grätz Gusztáv, Óvári Elemér és Kozma Endre alelnökök álltak.⁹⁷ Utólag a beszámoló megdicsérte a rendezőséget, megemlítve neveiket is. De sokkal érdekesebb számunkra, hogy ez alkalommal a jelen lévők között megemlítik Ákontz Micit és Ákontz Paulint.

Az előbbi lesz két év múlva dr. Viski László ügyvéd neje, később pedig Viski János Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző édesanyja.⁹⁸

Rövidesen következett az egyetemi év zárünnepélye május 29-én, ezúttal a városháza nagy tanácstermében,⁹⁹ mely alkalommal Kacsóh Pongrác pályadíjnyertes 120 és 60 Frt.-ban részesült.¹⁰⁰

1895/96. Ősszel, az Egyetemi Kör estélyén, mely lényegében kizárólag a táncról szólt, megint ott találjuk Ákontz Sándornét és az Ákontz lányokat.¹⁰¹

A karácsonyi bazár műsorában végül Kacsóh Pongrác fellépéséről is olvashatunk:

December 16-án 5 órától tartották a Redoutban a karácsonyi bazár zárónapját, a következő műsorszám is szerepelt a programban. »Szeretlek«, dal Griegtől, éneklí Schlauf Bella kisasszony, zongorán kíséri Kacsóh Pongrác úr.¹⁰² A szokásos siker most sem maradt el.¹⁰³

A tanév második fele valószínű a záróvizsgákra való előkészületekkel telt el, majd a tanévzárás ünnepe következett, amelyen ezúttal nem említették meg Kacsóh Pongrác nevét.¹⁰⁴ Tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Mennyiségtan–Természettan Karán summa cum laude minősítéssel fejezte be.¹⁰⁵

Az itteni tíz év döntő volt Kacsóh Pongrác zenei képességeinek kifejtésében.

Az itteni tíz év döntő volt Kacsóh Pongrác zenei képességeinek kifejtésében. Elsősorban a különböző hangszereken való nyilvános előadásra alkalmas képességek megszerzését bizonyította, de ennél korábban, már tizenhét évesen, hangszerelésben is megtette az első lépéseket. A brácsán, fuvolán, klarinéton, zongorán otthonosan előadó fiatal érthető módon a zenekar felé fordult. Előbb a színházi zenekar tagja lett, majd a saját társadalmi közegében is alapított egy ilyen együttest, majd vezényelte is azt. Ennek sikerét bizonyítja számtalan társadalmi szereplése és elfogadottsága, sok méltató krónikája.

Kolozsvár később sem feledte azt a fiatalembert, aki ittléte alatt már elismertséget nyert, és ha alkalom adódott, vissza is hívta az immár sikeres zeneszerzőt. De ez már egy más értekezés tárgya.

Jegyzetek

1 Kacsóh Lajos Sándor, a nyugalmazott MÁV-felügyelő gyászjelentése.
2 *Adressen Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1878*. Budapest, 1878. 503/3.: Tiszavideki Vasúttársaság.
Titkár a főpénztárnál. (Alig 1880. június 18-tól került ez a hálózat a MÁV tulajdonába. ps://www.pospichal.net/ lokstatistik/55411-tvv.htm.)
3 Gudenus János József 2023. május 5-ikén számunkra címzett elektronikus levele.
4 *A székellyföldi örmény katolikus egyház anyakönyvei I. Gyergyószentmiklós I. kötet (1725–1905)*. 133. o. és *Gyergyószentmiklós II. kötet. Névmutató (1725–1905)*. 151. Magyar-örmény Könyvtár. Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, 2002.
5 Érdeklődő levelünkre (2023. augusztus 14.) adott válaszuk (2023. augusztus 17.) szerint nincs birtokukban a keresett évi anyakönyv.
6 E-mailben megfogalmazott kérdésünkre ezt a választ kaptuk a Sz. Ferenc plébániahivataltól 2023. július 16-án.
7 Koch Lajos: Kacsóh Pongrác kolozsvári éveiből. *Pásztortűz*, 1943. 11. sz. 469. A források megjelölése nélkül megjelent írás sok bennfentes tényt közölt. Majd kiderült, hogy a szerző Kacsóh Pongrácról könyvet írt, de annak kézírata a második világháború végén megsemmisült. Vö. OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) Zeneműtár, Ms. mus. 4624. (Ms. mus.: a kottakéziratok gyűjteményére utal.)
8 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1886/87-dik évről*. Az előjáróság megbízásából kiadja: az igazgatóság. Kolozsvárt 1887. 53. o.
9 Uaz, 6., 7., 25. o.
10 Koch Lajos: i. m. 469. o.
11 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1886/87-dik évről*. 39. o.
12 Uo. 64. o. 40. sz. Az I. félévben 6 Ft. a gr. Bethlen Ferenc-, II. félévben 6 Ft. az Alsó Zsigmondné Jánosi Rozália-alapból.
13 Uo. 73. o.
14 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1887/88-dik évről*. 29. o.
15 Uo. 39. o.
16 Uo. 81. o. Benyújtási határidő: 1888. június 1-ig.
17 Uo. 49. o.
18 Uo. 50. o.
19 Koch Lajos: i. m. 469–470.
20 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1888/89-dik évről*. Az előjáróság megbízásából kiadja: az igazgatóság. Kolozsvárt 1889. 41.
21 Uo. 51.
22 Koch Lajos: i. m. 470–471.
23 *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae Anni MDCCCLXXXVII-LXXXVIII. Fasciculus III. Beszédék, melyek a Kolozsvári Magyar Kir. Ferencz-József Tudomány-Egyetem 1888. május hó 28-iki Pályadíj-kiosztási ünnepélyén tartattak és a négy tudomány-kar jelentései a pályázatok eredményéről, valamint az új pályatételekről*. Kolozsvárt, 1888. V. A Kolozsvári Magyar

Királyi Ferencz József Tudomány-Egyetem Jutalom tételei az 1888–89. tanévre és a pályázati szabályok. 96. o. IV. A matematikai és természettudományi karéi. Az elemi mennyiségtanból. A tangens és cotangens függvények hatványsorba bontása és a Bernoulli-féle számok. Jutalma 50 Ft. <http://univ.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/19412>
24 *Acta Reg. Scient. Universitatis...* 102–103. o.
25 *A „Kolozsvári zene-conservatorium” évkönyve az 1888. évről*. Szerkesztette Magyaróssy Gyula intézeti titkár. Kolozsvár, 1889. 34. o.
26 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1889/90-dik évről*. 29., 54. o.
27 *Kolozsvár*, 1889. november 16.
28 Luffy Katalin szíves levélbeli közlése, 2023. július 26., július 28.
29 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1890/91-dik évről*. Az előjáróság megbízásából kiadja: az igazgatóság. Kolozsvárt 1891. 28. o. Az énekkar és a zenekar vezetője Farkas Ödön zenekonzervatóriumi igazgató volt.
30 Amennyiben a sajtó pontos tételeket közölt, az op. 74. nr. 2. (Hob. III. 73.) F-dúr vonósnégyest adták elő, valószínű kettőzött szólamokkal és a zárótételek mellőzve.
31 *A kolozsvári evang. református kollegium értesítője az 1890/91-dik évről*. 21., 24. o.
32 Uo. 47. o.
33 Koch Lajos: i. m.
34 *Magyarország tisztí cím- és névtára 1893-tól 1896-ig a MÁV szegedi üzletvezetőségénél említi, mint „ált. o. osztályvezető, felügyelő.”* Koch ezt az áthelyezést, bizonyára tévesen, 1891 nyarára említi. Az 1892. február 4. megtartott jogászbálon jelenlévők között találjuk „Kacsóhné, Kacsóh nővérek”-et is. V. ö. *Kolozsvár*, 1892. február 5.
35 Koch Lajos: i. m.
36 *Kolozsvár*, 1892. május. 30.
37 Koch Lajos: i. m. 473. o.
38 *Ellenzék*, 1892. július 5.
39 *Kolozsvár*, 1892. augusztus 6., 8.
40 *Ellenzék*, 1892. augusztus 8. Strachal Ferencz oktatta a zenekonzervatórium felügyeletére bízott tűzoltózenekar tagjait később is, pl. az 1898/99. tanévben. Vö. a zenekonzervatórium azon évi értesítője, 5. o.
41 *Kolozsvár*, 1892. augusztus 12., 16., 18. *Ellenzék*, 1892. augusztus 22.
42 *Kolozsvár*, 1892. október 18., 20.
43 *Ellenzék*, 1892. október 4.
44 *Ellenzék*, 1892. október 20.
45 *Ellenzék*, 1892. október 26.
46 *Ellenzék*, 1892. október 28.
47 *Ellenzék*, 1892. nov. 19.
48 *Kolozsvár*, 1892. november 16., 19., 22., 23., 24., 26., 28. *Ellenzék*, 1892. november 4., 11., 26., 28.
49 *Ellenzék*, 1892. november 28.
50 Wilhelm Popp (1828–1903) háromteteles koncertjének címe: *Schwedisches Concert op. 266*.
51 *Kolozsvár*, 1892. december 3., *Ellenzék*, 1892. december 4.
52 *Ellenzék*, 1892. november 29., december 5., 7.

53 *Kolozsvár*, 1892. december 10.
54 *Ellenzék*, 1892. december 7.
55 *Ellenzék*, 1892. december 10.
56 *Ellenzék*, 1892. november 29., december 12., 16.
57 *Kolozsvár*, 1892. december 5., 9., 12., 15., 16., 19.
58 *Ellenzék*, 1892. december 19.
59 *Kolozsvár*, 1893. február 24., *Ellenzék*, 1893. február 24.
60 *Kolozsvár*, 1893. február 27., *Ellenzék*, 1893. február 27.
61 *Kolozsvár*, 1893. március 11., 13. *Ellenzék*, 1893. március 10.
62 *Kolozsvár*, 1893. március 8. *Ellenzék*, 1893. március 8.
63 *Kolozsvár*, 1893. március 16. Az *Ellenzék* 1893. március 16-án azt írta, hogy nem ismerik ugyan a művet, de a zenekar „...szabatosan és nagy precizitással” játszott.
64 *Kolozsvár*, 1893. április 25. *Ellenzék*, 1893. április 25.
65 *Kolozsvár*, 1893. május 29.
66 *Kolozsvár*, 1893. május 30. *Ellenzék*, 1893. május 30.
67 de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Werke_von_Alexander_von_Fielitz (utolsó frissítése: 2023. március 6. 17:05)
68 *Kolozsvár*, 1893. május 31.
69 *Kolozsvár*, 1893. szeptember 1.
70 *Kolozsvár*, 1893. szeptember 25.
71 *Kolozsvár*, 1893. december 7., *Ellenzék*, 1893. december 7.
72 *Ellenzék*, 1893. december 9.
73 *Ellenzék*, 1892. október 26.
74 *Kolozsvár*, 1894. január 12.
75 *Kolozsvár*, 1894. január 14.
76 *Kolozsvár*, 1894. január 27.
77 *Kolozsvár*, 1894. január 30.
78 OSZK Zeneműtár, Ms. mus. 12. 404
79 OSZK Zeneműtár, Ms. mus. 12. 404
80 *Kolozsvár*, 1894. február 20. A rendezőbizottság tagjai között volt Kacsóh Pongrác is.
81 *Kolozsvár*, 1894. február 26.
82 *Kolozsvár*, 1894. március 2.
83 *Kolozsvár*, 1894. március 2.
84 *Kolozsvár*, 1894. március 5.
85 Uo.
86 *Kolozsvár*, 1894. április 19., 30.
87 *Kolozsvár*, 1894. május 22.
88 *Kolozsvár*, 1894. május 23.
89 *Kolozsvár*, 1894. május 29.
90 Uo.
91 *Kolozsvár*, 1894. június 9., 11.
92 Uo.
93 *Kolozsvár*, 1894. november 20., 26.
94 *Kolozsvár*, 1894. november 26.
95 *Kolozsvár*, 1894. december 3.
96 *Kolozsvár*, 1895. április 22.
97 *Kolozsvár*, 1895. május 14.
98 *Kolozsvár*, 1895. május 22.
99 *Kolozsvár*, 1895. május 27.
100 *Kolozsvár*, 1895. május 29.
101 *Kolozsvár*, 1895. december 4.
102 *Kolozsvár*, 1895. december 14.
103 *Kolozsvár*, 1895. december 17.
104 *Kolozsvár*, 1896. május 29.
105 A doktori szigorlatok új rendje 1893. január 1-től lépett életbe. Vö. *Kolozsvár*, 1893. február 1.

Szijj Lilla

A Formula–1 és Magyarország: a kezdetek

A '80-as évekre óriási üzletággá nőtte ki magát a Formula–1, amely igencsak vonzotta a befektetőket és a nemzetközi szponzorokat.

Történetünk a messzi São Paulóból indul, ahová jelentős számú magyarság telepedett ki az 1920-as évektől kezdve, az 1956-os migrációs hullámmal bezárólag. A kint élő magyarok továbbra is szoros kapcsolatban maradtak egymással, igyekeztek ápolni a kultúrájukat, egymást támogatni. Ebben (is) fontos szerepet játszott a brazíliai magyar főkonzul, és maga a konzulátus is. Mégis, hogyan kapcsolódik a brazíliai magyar konzulátushoz és a brazíliai magyarokhoz a magyarországi grand prix alapítása?

A '80-as évekre óriási üzletággá nőtte ki magát a Formula–1, amely igencsak vonzotta a befektetőket és a nemzetközi szponzorokat. Bernie Ecclestone a Brabham (brit versenyautó-gyártó, Formula–1-es csapat) pártfogója sikerrel egyesítette – egyfajta szakszervezeti megállapodás keretében – az angolokat a FOCA (Formula One Constructors' Association – Formula–1-es Konstruktőrök Szövetsége) égisze alatt. A nyolcvanas évek közepén Ecclestone szorgalmazta, hogy a Formula–1-világbajnokságot terjesszék ki a vasfüggönyön túli országokra. Kína, a Szovjetunió és a későbbi Jugoszlávia is esélyesek voltak, de végül Magyarországra terelődött a figyelem, a korabeli sajtó híradásaiból legalábbis erről lehetett értesülni. Valójában azonban az történt, hogy Monte Carlóban, egy fogadás alkalmával Terjék Mihály, az akkori főkonzul felhívta Rohonyi Tamásnak, a portugál futam vezetőjének a figyelmét arra, hogy Magyarország számára erőteljes kitörési lehetőséget jelentene, ha képessé válna egy ilyen népszerű esemény megrendezésére, befogadására. Ezen az eseményen jelen voltak még a Brazíliában élő híres hús-kereskedő magyarok is, Wessel István és Wessel André, akik szintén biztosították a konzult afelől, hogy lehetőségeikhez mérten segítik a projektet.

Nyilvánvaló, hogy a kiszemelt államok közül hazánk tűnt a legkevésbé

esélyesnek. Az előbb említett fogadáson megfogalmazódott terv véghezvitelét viszont az is segítette, hogy akkor hunyt el Brezsnyev, aki köztudottan autómániás volt, és bármit megtett volna azért, hogy Oroszország lehessen az első szocialista ország, amely ilyen autóversenyt rendez. A halálával azonban megszűnt ez az óriási motiváció. A másik, ám nem kevésbé nyomós ok, hogy Rohonyi Tamás Bernie Ecclestone igen jó barátja volt, és az ő szava, javaslatai sokat jelentettek „a Formula–1 királyának”. Ott, azon a fogadáson a brazíliai főkonzul, Terjék Mihály megígérte Rohonyi Tamásnak, hogy mindent megtesz azért, hogy a megfelelő embereket, szervezeteket összehozza, és ezzel párhuzamosan Ecclestone figyelmét Magyarország felé irányítsa. Itt vezetnek vissza a szálak az emigrációban élő magyarokhoz. Rohonyi, aki igen befolyásos, nagy vagyonnal rendelkező, a Formula–1-ben előkelő helyet betöltő személy ugyanolyan, a kultúráját és gyökereit tisztelő magyar, mint a szegénységben élő emigránsok. Az üzletember máig a magyar közösség megbecsült tagja, 2008-ban Balázs Péter külügyminiszter kitüntetésben részesítette. Így természetesen még inkább elkötelezettséget érzett, hogy megvalósítsa a tervet. Ezt a főkonzul jól tudta, hiszen ezért is fáradozott eddig, hogy ezek az értékek megmaradhassanak, és a kint élő magyarok, még ha távolról is, de segítsék anyaországukat.

Miért jó Magyarországnak, ha részt vesz egy olyan versenyen, ahol a versenytársak eleve fölényrel indulnak? Talán azért, mert kihasználhatja a külföldre szakadt magyarok tehetségét, befolyásosságát, és amennyiben sikerül elnyerni a külföldi befektetők tetszését, és megrendezik a versenyt, az óriási reklámot, gazdasági hasznot, a turizmus fellendülését hozhatja el. Mi más lehet fontosabb egy elkötelezett konzul

A mogyoródi pálya utolsó, 14-es kanyarja a 2023. július 29. és 31. között zajló Magyar Nagydíjon.
Demeter Zsuzsanna fényképe

számára, mint hazája hírnevének öregbítése, az országimázs javítása?

Az első lépés az volt, hogy felvették a kapcsolatot a Külügyminisztériummal, és kérték, hogy Bernie Ecclestone és Rohonyi Tamás tárgyalhasson Magyarországon, és Rohonyi mutassa be Budapestet Ecclestone-nak. Ezek után a Minisztertanács felhatalmazta Nagy Gábor külügyminiszter-helyettest, Urbán Lajos közlekedési minisztert, Terjék Mihályt és még néhány, releváns személyt az autóverseny előkészítő munkáinak koordinálására. A külügy engedélyezte a találkozókat. Az eseményt komoly szervezési munka előzte meg. Meglátogatták a Városligetet és a Népligetet, valamint szerveztek egy dunai hajóutat Budapestről egészen Visegrádig. A helyszínen tartózkodók szerint nagyon tetszett a magyar főváros az angol üzletembernek, állítólag egyenesen beleszeretett Budapestbe és környékébe.

A következő fontos lépés a megvalósításhoz szükséges tőke előteremtése volt. A beruházás pénzügyi tervezését az Országos Tervhivatal végezte el. Elsősorban Terjék Mihálynak köszönhetően jó üzleti kapcsolatok alakultak ki a külföldi üzletemberek és a magyar gazdálkodó szervezetek között. Itt megint kulcskérdés a kitelepült magyarok elkötelezettsége hazájuk iránt, a brazíliai vagyos magyarok támogatása. Ne feledjük, hogy ez az időszak még jóval a rendszerváltás előtt volt, de már érezhető volt az elkerülhetetlen politikai és gazdasági változás.

Fontos volt továbbá, hogy felvegyék a kapcsolatot az illetékes nemzetközi szervezetek képviselőivel. Ilyen szervezet volt például a Formula-1 vezetősége

São Paulóban, ahol Rohonyi Tamás közbenjárásának köszönhetően könnyen érvényesíteni lehetett az ország érdekeit. A nemzetközi intézmények, szervezetek szerepe akkor még nem volt olyan jelentős, mint napjainkban, a szocialista országok érdekeit pedig nem képviselték.

Elsősorban Terjék Mihálynak köszönhetően jó üzleti kapcsolatok alakultak ki a külföldi üzletemberek és a magyar gazdálkodó szervezetek között.

Lehetséges helyszíneként először a Városligetet jelölték meg, 1983-ban. Ettől kezdve óriási vita robbant ki, amely csak akkor ért véget, mikor sikerült megállapodni a végleges helyszínben. Ezt nevezték akkoriban a népek harcának, illetve a zöldek harcának. A diplomáciai erőfeszítések eredményeként viszont Ecclestone 1983-tól kezdve minden évben tárgyal Budapestben valakivel – többször az akkor OTSH-nak nevezett sporthivatal vezetőivel találkozott, de járt a Belkereskedelmi és a Közlekedési Minisztériumban is –, míg 1985 elejére végre megszűletett a szerződéstervezet.

Másodikként a Népliget merült fel, ami még erőteljesebb negatív visszhangot váltott ki, és már nem csak a lakosság körében. A sajtóban is komolyan foglalkoztak az ügygel, meglehetősen elítélő hangnemben.

Miután nem sikerült széles társadalmi támogatottságot szerezni ahhoz,

hogy Budapesten hozzák létre a Formula-1-es pályát, a befektetők kezdtek elfordulni az üggyel, és kétséggé vált, hogy végül sikerül Magyarországon megvalósítani ezt a tervet. A tárgyalásoknak ebben a szakaszában újra diplomáciai eszközöket kellett bevetni. Egyeztetések sorozata következett, és Ecclestone továbbra is támogatólag lépett fel, repülőgépre szállt és szétnézett a főváros környékén. Ezen az úton, a főváros kizárása után Mogyoród merült fel, mégpedig állítólag úgy, hogy Ecclestone, mikor a magánrepülőgépéből meglátta a mai Hungaroring területét, azon nyomban meg szeretne volna nézni közelebbről is. A helyszín megfelelt, megegyeztek a feltételekben, így a vita lezárulhatott.

Imázsépítés szempontjából jobbat tett volna az országnak valamelyik belvárosi helyszín, hiszen akkor a nagyszámú nézőközönség (mint Monacóban) egy évben két napig élő közvetítést láthatott volna Budapestről, mégpedig a legszebb részeiről. A környezetvédelmet és az infrastruktúrát tekintve biztosan előnyösebb egy nem belvárosi helyszín, hiszen a város már nem bírta el a verseny miatt megnövekedett forgalmat. Diplomáciai szempontból viszont az, hogy meg tudtak egyezni egy harmadik, a városon kívüli helyszínben, helyes döntés volt, hiszen ha továbbra is igyekeznek meggyőzni a társadalmat, zsákutcába jutnak.

1985. szeptember 10-én kötötték meg a szerződést, hivatalosan pedig 13-án jelentette be Balogh Tibor, a Magyar Autóklub főtárgyalója, hogy szeptember 10-én Londonban, a megfelelő állami és hatósági engedélyek beszerzése után, megkötötték a szerződést a FOCA elnökeivel, amelyek értelmében 1986 és 1990 között öt Formula-1-es futamot rendeznek Budapesten. A magyar nagydíjnak otthont adó ringet októberben kezdték el építeni, abban a hónapban, amikor elkészült a következő évi versenynaptár, benne az augusztus 10-i Magyar Nagydíjjal (bár a magyarok augusztus végét szerették volna, mert augusztus 7-től 10-ig hétezer fős orvos konferencia volt Budapesten, és a szervezők attól tartottak, hogy nem lesz elég szállodai szoba). A magyarokkal egyidejűleg Bernie Ecclestone Spa-Franchorchamps-ban bejelentette, hogy a rendezésre pályázó más szocialista országokkal beszüntette a tárgyalásokat. A pálya nyolc hónap alatt elkészült, ami rekordidőnek számított.

Óriási siker tehát, hogy Monte Carlo és Monza után Mogyoródon készült el az a pálya, ahol a leghosszabb ideje rendeznek megszakítás nélkül Formula-1-es versenyeket.

Halász Péter |

Hirdet, toboroz, tanít

Harangozó Imre *Úton vagyok* című tanulmánykötetéről

Békés vármegye, ha nem is apró, de a helységnevtárakban apró betűs, a Kárpát-medence tucatnyi *kígyós* nevű településeinek egyikén, Újkígyóson él Harangozó Imre tanár és hitoktató azon jeles személyiségek egyike, akiknek a lakóhelyük közösségét messze túlszárnyaló közművelődési szolgálatuk okán egyre gyakrabban emlegetik, emlegetjük ezt a néhány ezres lakosú, 15 esztendeje városi rangra emelt települést. Nemcsak azért, mert ő írta vagy szerkesztette az Újkígyóssal foglalkozó helytörténeti jellegű kiadványok nagyobb felét, és nemcsak mert az általa létrehozott és működtetett Ipolyi Arnold Népfőiskola és helytörténeti kiállítása a város öt nevezetes látnivalójának egyike, hiszen ez minden átlagosnál derekabb pedagógusnak dolga – lenne. De Harangozó Imre ezen kívül még néprajzkutató is, mégpedig azoknak is abból a fajtájából, akik Németh Lászlóval együtt vallják, hogy „A mentő néprajz a népkultúra-váltás idején több mint tudomány!” Számára sem elsősorban az

összegyűjtött tárgyak és hangfelvételek jelentik munkája célját – bár ezek megismerésétől is jobbakká válhatunk –, hanem az az értékrend, amit új könyve első oldalán meg is fogalmazott, mégpedig rímbe szedve:

„Útnak indultam és úton vagyok,
És látom, hogy az útnak nem lesz
egyhamar vége,
Csak ha új színben pompázik a le-
omlott szent
S arcáról ragyog majd a Teremtő
Béke...”

Nomen est omen! – tartja a szalóigévé lett latin mondás, s ez Imrere is érvényes. Hirdet, toboroz, tanít – és nemcsak az iskolában, de alkalmi előadásokon, szabadegyetemen, sőt rádióban és televízióban is, bizonyítva, hogy ezek a tömegközlelési eszközök hasznos célra is használhatók. És mert nem a stósi vagy a niklai, még csak nem is a karthauzi remeték rendjéhez tartozik, tudását bőven osztja – írással, szóval és cselekedettel, szüntelenül bizonyítva, hogy ily módon nemcsak vétekezni, hanem szolgálni is lehet. Elsősorban a közösséget, legyen az néhány iskolai osztály, a szülő- és lakóhely, föl egészen a nemzetéig, aminek, mint tudjuk, nem a Trianonokban húzzák a határait.

Bizonyosság rá legújabb könyve, ami a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával, a Zenei Anyanyelv Alapítvány kiadásában jelent meg a sokatmondó *Úton vagyok* címmel. Az Út, mint tudjuk, nagyon sokfelé vezethet. Bár mondogatjuk, hogy „minden út Rómába vezet”, valójában magunkon múlik, hogy milyen utat választunk, sok múlik azon, hogy honnan indulunk, hogyan járjuk végig, mert ettől is függ: hova érkezünk. Hiszen – ne feledjük – a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve, és nem mindegy, hogy kényszerpályán haladunk-e, vagy az Atyához vezető igazság és élet krisztusi útján? (János

Kallós Zoltán néprajzkutatóval Válaszúton

László Katalinnal és unokájával Pusztinában

14,6) Harangozó Imre könyve elsősorban a fiataloknak segíthet abban, hogy eldöntsék, semmibe vezető, találó kifejezéssel úttalan utat választanak-e maguknak, vagy Csaba királyfi „győzelemre vezető csillagösvényét”.

Tizenkét fejezetből áll a könyv.

Maczóné Káplár Zsófiával való beszélgetése indítja a könyvet, mutatja be a szerzőt, egyszersmind kelti fel a könyvbe lapozó olvasó érdeklődését a további elmélyülésre. Megtudjuk, hogy Harangozó Imrét is a Kádár-rendszerben „megtúrt” táncházmozgalomban megmutatkozó értékrend sodorta

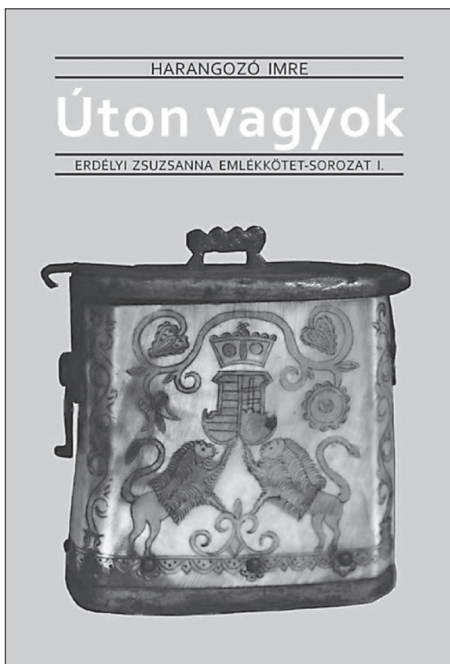
kelet felé Újkígyósról, ahonnan tiszta időben tetsződnék is Bihar láthatáron kéklő hegyei. Ebből a „kérdésszelepek” írásból tudjuk meg, hogy mi ragadta meg, mik is csalogatták Imrét Erdélybe, a Kárpát-medence más tájaira, később Moldvába is vezető útjai, találkozásai során? Az az elveszett, vagy legalábbis nagyon elveszőben lévő világ, ami Békés megyei szülőfalujában már csak gyermekkori emlékeiben, még inkább szülei, nagyszülei elbeszéléseiben maradt meg, vagy csak aprólékos gyűjtőmunkával lehetett tárgyi emlékeire találni, ízet, hangulatát felidézni. Ezt az érzést magam is jól ismerem, hiszen ez csapott meg több mint fél évszázada, amikor először találkoztam vele a Bákó megyei Külsőrekeszinben, a később barátommá lett Borzós János *odorján, tyilérjében és odájában*.¹

Harangozó Imre népfőiskolájával, kiállításával, rendezvényeivel, kiadványaival, a médiákban elhangzó előadásával, a Magyar Művészeti Akadémián nyert levelező tagságával eredményesen folytatja és szolgálja az újkígyósi, a Békés vármegyei, az erdélyi, felvidéki, délvidéki, sőt a moldvai magyar hagyományok megismerését és átélését. Éppen az ismertetett tanulmánykötet bizonyítja, hogy tekintetével átfogja és egyenrangúan értékeli a Kárpát-medence valamennyi hagyományos értékeit teremtő és őrző népcsoportjának kultúráját, akiket Németh László nyomán Lükő Gábor, Karácsony Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Kallós Zoltán és Harangozó Imre többi „tanítómestere” annyira szeretett volna „tejtestvéreinknek” tekinteni. Erről szól II. Rákóczi Ferencnek,

a nagyságos fejedelemnek a ruszinok, tótok, huculok, oláhok hagyományában élő emlékezetéről szóló írása, Erdély középkorban épült ortodox templomait vigyázó magyar szentek képeit bemutató dolgozata, amiket a jótékony vakolat őrzött meg napjainkig. Harangozó Imre ugyanis nemcsak magát néprajzkutatóvá és művészettörténésszé képző tanárember, hanem diplomás hivatkozó is, az újkígyósi római katolikus egyházközség elnöke. Vagyis hitét és vallását elkötelezetten gyakorló ember, ami tanulmányainak témaválasztásában is megmutatkozik. Ezekben advent, a karácsony, a pünkösd folklorizálódott népszokásairól, valamint a hajdan közöttük élő, Szent Mihállyal komázó, Szent Istvánt elagyabugyaló mondabeli esetekről, Szent Antal és Szent Erzsébet viselt dolgairól olvashatunk írásiban. Továbbá az alig kétszáz esztendeje élt klézsei papnak, a mártírsorsú Petrás Ince Jánosnak a csángómagyar nép hagyományvilágában Tátos² Pappá vált alakjáról, aki meggyűlt, vagyis találkozott magával Jézus Krisztussal..., legalábbis így mondták a vének.

**Harangozó Imre írásai
fellebbentik a régi idöket
fedő fátylakat, hogy
egy-egy szemvillanásra
bepillanthassunk múltunk
„mélységesen mély
kútjába”.**

Harangozó Imre írásai fellebbentik a régi idöket fedő fátylakat, hogy egy-egy szemvillanásra bepillanthassunk múltunk „mélységesen mély kútjába”. Nem időz benne sokáig, éppen csak megcsillantja azt az eltűnt világot, mintegy biztatásként: nem vészett el teljesen, erőt meríthetünk belőle, gazdagodhatunk általa. Sohasem tudhatjuk, mikor kerülnek ismét a szemünk elé az elfeledettnek hitt bizonyítékok. Egyik tanulmányának címe: *Megvan-e a régi szentek!* Ebből megtudjuk: nem kell föltétlenül Moldvába mennünk, hogy elrejtett, elfakult, megkopott magyar emlékekre leljünk. Hiszen az egész megmaradt országot körülveszik a lemeszelt, levakolt, gazba dőlő, tornyokban vagy pincékben rejtőzködő, múltunkra emlékeztető leletek. Itt van mindjárt Arad megyében, Sarkaddal szemben a túloldalon Fekete-gyarmat Árpád-kori település, mára már alig félezer református lakosával.

Kis-sárréti rühzsírtartó szarukupa a kötet borítóján

Az Anyám, anyám szép Szűz Máriám című könyv bemutatóján Erdélyi Zsuzsanna néprajztudós, a szerző és a pusztinai László Katalin, a kötet egyik jeles adatközlője. Képek a könyvből

Templomának vakolata alatt rejtőzött Szent Anna, Szűz Mária és a kisdéd Jézus. Milyen szép jelkép, hogy ezt a reformáció idején aligha óvó szándékkal lemeszelt freskót ez a „protestáns méz” őrizte meg nemcsak a katolikus szellemiségnek, de nemzeti művelődéstörténetünk számára is. Napfényre kerülése is szinte csodás körülmények között történt. Harangozó Imre így ír róla: „Amikor 2005-ben ismét renoválták a templomot, a kőművesek a kongó-omló vakolatot is leverték. De nem is törődtek a vékony vakolatréteg alól előtűnő fal-festményekkel. Ahhoz női szem kellett, mégpedig egy helybeli leánykáé, akivel a tiszteletes kávéút küldött a templomban dolgozó mestereknek. A leány a templomba lépve meglepetten kiáltott föl: *Megvannak a régi szentek!* A régi szentek, »akiket« Rómer Flóris régész, művészettörténész, nagyváradi kánonok, »a magyar régészet atyja«, 150 esztendeje még a mainál épebb állapotban láthatott, a *Matterciát*, vagyis a Szent Annát, Szűz Máriát és a kisdéd Jézust ábrázoló képet. Fel is jegyezte róla akkor, hogy »E kép a *Matterciát* igen egyszerűen és méltóságteljesen adja elő.«³

Talán nem meglepő, hogy leginkább talán az a három fejezet dobogtatta meg

a szívemet, amelyek a moldvai magyarok által ragaszkodó szeretettel őrzött hagyományokról hoznak hírt. Megtudjuk, hogy az újkígyósi és a moldvai magyarok közti kapcsolat nem újkeletű, még csak nem is Harangozó Imre elkötelezettségével jött létre, hanem a több mint száz esztendővel a születése előtt alapított Szent László Társulat révén. Ezt a szervezetet az akkori Magyarország határain túl élő, akkor még csak pár százezer – ma úgy mondjuk, külhoni – magyar támogatására hozta létre az a gróf Károlyi, aki nem a Rákóczi-szabadságharc „elárulásával”, nem is az ország kommunisták kezére juttatásával, hanem bukovinai székelyek és a moldvai csángómagyarok segítségével céljából alapított társulatot. Ennek helyi csoportja alakult meg az újkígyósi plébános vezetésével az 1860-as években. Ezt a szép kígyósi hagyományt elevenítette fel a Harangozó Imre által alapított Népfőiskola, amikor megrendezte a „csángó sorskérdésekkel” foglalkozó tanácskozást, a moldvai hagyományőrök számára tartott továbbképzést, és befogadta a Budapesten működő Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület által a millicentenáriuma-ra készített, majd éveken keresztül az

egész Kárpát-medencében körbevendortatott kiállítás anyagát.

Az Ipolyi Arnold Népfőiskola elnöke nemcsak Újkígyóra gyűjtött össze a moldvai magyarok tárgyi emlékeiből igen értékes kiállításra való anyagot, amiből nemcsak sokan megismerhették, megismerhetik kultúránk csángók által megőrzött rétegét, de olyan találkozóhellyé is tette a települést, elsősorban népfőiskolája kiállítótermét és udvarát, ahová időről időre összegyűlhetnek a moldvai magyarok műveltsége és sorsa iránt érdeklődők, hogy a szemükkel láthassák és a fülükkel hallhassák, miért érdemes minél többet tudnunk e magukra maradt, olykor szinte elfeledett népcsoportunkról, amely tragikus helyzetben is kincseket őriz a magyar művelődés és a sokaknak már mit sem érő európai kultúra számára. A könyvet lezáró Utószóban pedig így ír róluk Erdélyi Zsuzsanna, hagyományos kultúránk „Imádságos Nagyszónya”: „A csángók szembesítettek minket múltbéli önmagunkkal, sorsunkat kifejező énekeinkkel, imádságainkkal és a kódexek korára emlékeztető gyönyörű, archaikus nyelvünkkel. Nem véletlenül neveztem a mi csodálatos agyú, dalos szívű őregeinket élő kódexlapoknak, daloszólaló főlíáknak, valamiféle szenteknek.”

Mit üzennek nekünk az úton lévő szerző írásai? Azt, hogy nemzeti műveltségünk alapjait nemcsak a múzeumok „halottasházainak” kiállításain, a könyvtárak poros polcain kereshetjük és találhatjuk meg, hanem sokkal inkább ott, ahol többé-kevésbé napjainkig – nem csupán őrzik, hanem – művelik, varrják, főzik, táncolják és éneklük, tehát élük és éltetik is. Így nemcsak a gazdag népiséget, az etnikumot ismeritek meg, nemcsak az önmagában is érdekes „egzotikumot”. Hanem megismeritek saját fajtátokat, hogy miből vagytok – mert így lesztek magyar és ember, nem pedig pusztá természeti jelenség.

* Harangozó Imre: *Úton vagyok. Válogatott tanulmányok*. Erdélyi Zsuzsanna Emlékkötet-sorozat I. Zenei Anyanyelv Alapítvány, Budapest, 2022.

Jegyzetek

- 1 Udvarán, konyhájában, szobájában.
- 2 Táltos: földöntúli képességekkel rendelkező személy.
- 3 Rómer Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. Magyarországi Régészeti Emlékek. MTA Archeológiai Bizottsága, Budapest, 1874. 108–109. o.

